

Odehnalová, Lenka

Poetika Dostojevského Deníku spisovatele

In: Odehnalová, Lenka. *Dostojevského Deník spisovatele v kontextech a konfrontacích*. Vydání první Brno: Masarykova univerzita, 2023, pp. 20-47

ISBN 978-80-280-0213-8 (brožováno); ISBN 978-80-280-0214-5 (online ; pdf)

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/digilib.78130>

Access Date: 24. 02. 2024

Version: 20230606

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

4 POETIKA DOSTOJEVSKÉHO DENÍKU SPISOVATELE

Autobiografické žánry zaujímají mezi literárními žánry zvláštní místo, protože se většina z nich nachází na pomezí; na pomezí beletrie a dokumentární literatury, písemnictví krásného a věcného, fikce a nefikce, fiction a non-fiction. Svým charakterem tak vytvářejí skupinu tzv. pomezních žánrů, k nimž patří především deník, memoáry, esej a dopis. Převládající umělecké prvky, obraznost, lyrizace, expresivnost či emocionalita výrazu posouvají tyto žánry více k beletrii; když se však jejich dominantou stanou publicistické prvky, dokumentárnost a kontext doby, uvedené žánry se svým charakterem přibližují k věcné literatuře.

V souvislosti se vznikem autobiografických žánrů vyslovil ruský literární vědec a dostojevskolog Boris Bursov (1905–1997) zajímavou myšlenku: „*Neobyčejný člověk má zřejmě vždy potřebu vyprávět o sobě, neboť cítí svůj význam. Tak vzniká autobiografický žánr.*“¹ Vznik autobiografických žánrů Bursov ztotožnil s potřebou výjimečných lidí zanechat po sobě památku, která by se stala svědectvím o jejich životě. Uvědomění si svého významu způsobí, že si spisovatelé, filozofové, myslitelé nebo vědci začnou zaznamenávat své vzpomínky a uchovávat korespondenci. Z pohledu dneška však musíme konstatovat, že napsat a publikovat deník nebo vzpomínky může již téměř každý² a nemusí být přítom ani spisovatelem; tím se ve srovnání například s 19. stoletím hodnota tvůrčí činnosti bohužel snížila.

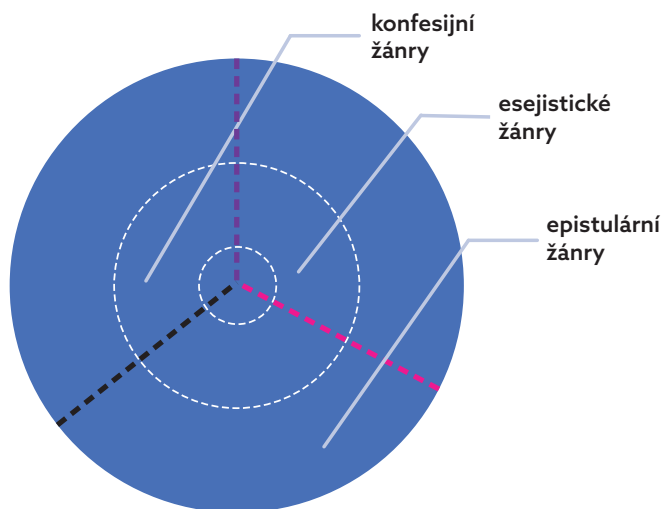
1 BURSOV, B.: *Dostojevskij a jeho svět*. Praha: Odeon, 1978, s. 11.

2 Příkladem uvádíme tato díla: MADAM CAMILLA.: *Tajný deník. Otevřená zpověď luxusní prostitutky*. Praha: XYZ, 2011. 366 s. ISBN 978-80-7388-468-0; NACHTIGALLOVÁ, L.: *Deník fejsbukové matky*. Praha: Omega, 2016. 160 s. ISBN 978-80-7390-428-9; NACHTIGALLOVÁ, L.: *Deník fejsbukové matky pokračuje*. Praha: Omega, 2017. 208 s. ISBN 978-80-7390-356-5; NACHTIGALLOVÁ, L.: *Deník fejsbukové matky (ne)končí*. Praha: Omega, 2018. 328 s. ISBN 978-80-2642-244-0 a další.

Dostojevskij svoje dílo pojmenoval *Deník spisovatele*, čímž jej již samotným názvem zařadil k žánru deníku. Ve skutečnosti Dostojevského *Deník spisovatele* deníkem je i není. Je zřejmé, že existují rysy, které *Deník spisovatele* s žánrem deníku sblíží, jinými rysy se od sebe liší. Na druhou stranu je nutné zmínit, že žánrový charakter *Deníku spisovatele* nelze obsáhnout jedním termínem, protože před sebou máme dílo tvarově různorodé, vícežánrové. V každém případě se však jedná o žánr, k němuž má Dostojevského *Deník spisovatele* nejbliže.

4.1 In margine žánru deníku

Autobiografické žánry vytvářejí složitý systém, slovy české bohemistky, která působila ve Francii, Hany Voisine-Jechové (1927–2020) „je prakticky nemožné definovat všechny typy autobiografického vyjádření“³, na které je možné nahlížet na základě míry stylizace.

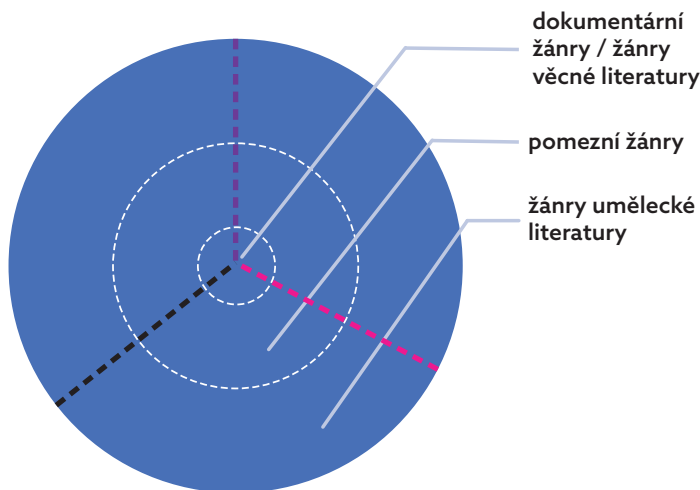
Obr. 1: Systematika autobiografických žánrů⁴
Zdroj: Vlastní zpracování

Na obrázku 1 je kruh, jenž představuje systematiku autobiografických žánrů, rozdělen na tři části. Tímto způsobem je v rámci autobiografických žánrů rozlišena

³ VOISINE-JECHOVÁ, H.: *Proměny autobiografických žánrů. Mezi deníkem, esejem a narativní fikcí*. In: PAVERA, L. et al.: *Žánrové metamorfózy v středoevropském kontextu*. Praha: Verbum, 2015, s. 30.

⁴ Nejedná se o přesné zachycení počtu literárních děl patřících k daným literárním žánrům, pouze o názorné přiblížení žánrové systematiky čtenářům.

symbolická triáda, tři skupiny žánrů – žánry konfesijní, esejistické a epistolární⁵. Hranice mezi nimi jsou otevřeny, proto se tyto skupiny žánrů vzájemně prostupují. Na obrázku 1 jsou označeny přerušovanou čarou. V závislosti od intence autora svoje dílo (deníkové zápisky, memoáry, eseje nebo korespondenci) publikovat nebo nepublikovat hraje důležitou roli míra stylizace. Vyšší míra stylizace je spjata s publikačním záměrem spisovatelů, jinými slovy, s jejich snahou ukázat se v lepším světle. Naopak nižší míra stylizace je typická pro díla, která vznikla bez publikačního záměru spisovatelů.

Obr. 2: Systematika autobiografických žánrů na základě míry stylizace⁶
Zdroj: Vlastní zpracování

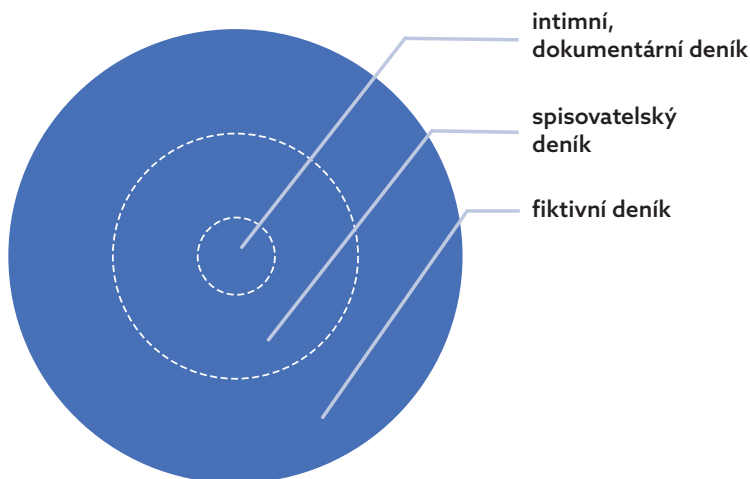
Z obrázku 2 je zřejmé, že v samotném středu se nacházejí žánry s nejmenší mírou stylizace, jimiž jsou dokumentární žánry neboli žánry věcné literatury, například zápisky, poznámky, dopisy. Řadí se sem i dva žánrové typy deníku – deník intimní a dokumentární. Do dalšího kruhu patří tzv. pomezí žánry, z epistolárních žánrů se jedná například o literární listy, z memoárových žánrů o memoáry neboli vzpomínky, v nichž zkreslení v důsledku časového odstupu způsobuje využití stylizace v zachycení událostí. Z konfesijních žánrů do tohoto kruhu patří také deníky, které vznikají s publikačním záměrem, zejména žánrový typ tzv. spisovatelského deníku. Do posledního, třetího kruhu je možné řadit autobiografické žánry s nejvyšší mírou stylizace, jde o žánry umělecké literatury s autobiografickými

5 V celé práci je použit pojem epistolární, jenž je odvozen od latinského výrazu epistula (původně dopis). Tuto variantu používal například Josef Hrabák, Ivo Pospíšil a další. Blíže viz HRABÁK, J.: *Čtení o románu*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1981, s. 167–172. POSPÍŠIL, I.: *Ruský román. Nástin utváření žánru do konce 19. století*. Brno: Masarykova univerzita, 1998, s. 32–38, 71–73.

6 Opět se jedná pouze o názorné přiblížení systematiky autobiografických žánrů čtenářům.

rysy, například autobiografické romány, novely nebo povídky. Hranice mezi kruhy je plynulá, a proto jsou ve schématu označeny přerušovanou čarou. Do posledního kruhu, v němž se stylizace projevuje nejvíce, patří také fiktivní deník literární postavy, který se častokrát objevuje jako žánr v žánru, například Pečorinův deník v románu M. J. Lermontova *Hrdina naší doby* (rus. orig. *Герой нашего времени*, 1840)⁷, deník Kruciferské z Gercenova románu *Kdo je viněn?* (rus. orig. *Кто виноват?*, 1846) nebo deník Tuberozova, tzv. *Demikotonová kniha* v románové kronice N. S. Leskova *Duchovenstvo sborového chrámu*⁸ (rus. orig. *Соборяне*, 1872) a další.

Na otázku, jaké místo zaujímá v systematice autobiografických žánrů deník a jeho žánrový typ spisovatelský deník, je tedy možné odpovědět takto: umístění deníku v systematice autobiografických žánrů závisí od míry stylizace. Jak plyne z obrázku 3, nejbližší ke středu se nacházejí dva žánrové typy deníku, které původně určeny k publikaci nejsou, tudíž se vyznačují nejnižší mírou stylizace – deník intimní a dokumentární. Do střední části je umístěn tzv. spisovatelský deník, v němž stylizace sehrává důležitou roli, protože tento typ deníku vzniká s publikačním záměrem. Nejdále od středu se nachází již zmiňovaný fiktivní deník, pro který je typická nejvyšší míra stylizace.

Obr. 3: Žánrové typy deníku a jejich místo v systematice autobiografických žánrů na základě míry stylizace. Zdroj: Vlastní zpracování

⁷ Viz naše studie, v níž jsme srovnávali fiktivní deníky, které se staly součástí románu M. J. Lermontova *Hrdina naší doby* a novely J. Hrušovského *Muž s protézou*. PAUČOVÁ, L.: *Fiktivní deníky „zbytečných lidí“ v díle M. J. Lermontova a J. Hrušovského*. In: POSPÍŠIL, I. – ZELENKA, M. (eds): *Z dějin literární vědy: metody a přístupy II*. Brno: Tribun EU, 2016, s. 63–73.

⁸ Název románu je uveden podle jediného českého překladu z roku 1903, jehož autorem byl benediktinský mnich Augustin (odtud pseudonym A. G. Stín), vlastním jménem Alois Augustin Vrzal (1864–1930).

V každém jazykovém prostředí se literárněvědná terminologie zdomácňuje jiným tempem, někde rychleji, někde pomaleji, přičemž může dojít i ke vzniku terminologických rozdílů. V ruském prostředí se na vyjádření žánru a žánrového typu používá stejný termín жанр. Jak se termíny žánr a žánrový typ prolínají, je vidět v monografii O. G. Jegerova *Дневники русских писателей XIX века* (2002). V ruském prostředí se delší dobu zaváděl i samotný název pro literárněvědnou subdisciplínu, která se literárními žánry zabývá a místo pojmu генология se ještě v minulém desetiletí používal pojem теория жанров, nebo, jak uvádí Ivo Pospíšil, pojem жанрология.⁹ Z pohledu dneška jsou již zmiňované pojmy poměrně zavedeny.

České prostředí	Slovenské prostředí	Polské prostředí	Ruské prostředí
genologie	genológia	genologia	теория жанров/ генология
rod – epika/lyrika	druh – epika/lyrika	rodzaj – epika/liryka	род – эпос ¹⁰ /лирика
žánr (druh) – deník	žáner – denník	gatunek – dziennik	жанр – дневник
žánrový typ – deník spisovatele, spisovatelský deník	žánrová forma – denník spisovateľa, spisovatelský denník	podgatunek – dziennik pisarza	жанр – писательский дневник, дневник писателя

Obr. 4: Terminologické rozdíly
Zdroj: Vlastní zpracování

Z obrázku je zřejmé, že i v českém, slovenském a ruském prostředí je možné se setkat s obdobnou tendencí. Na samotné označení žánrového typu spisovatelského deníku se tak využívají dva termíny: v češtině – spisovatelský deník, deník spisovatele; ve slovenštině – spisovatelský denník, denník spisovateľa; a v ruštině – писательский дневник, дневник писателя. V polském prostředí se však používá jeden termín, konkrétně ekvivalent s neshodným přívlaskem – dziennik pisarza, jenž nejenom v polštině, ale i v češtině, ve slovenštině a ruštině asociuje s Dostojevského *Deníkem spisovatele*¹¹.

9 Blíže viz POSPÍŠIL, I.: *Literární genologie*. Brno: Masarykova univerzita, 2014, s. 50.

10 Ve významu epiky je v ruskojazyčném prostředí používán pojem эпос, pojem эпика působí spíše jako inovace. Pojem эпос má však i další význam, a to epická báseň, resp. básnická skladba.

11 Jelikož termín deník spisovatele asociuje s Dostojevského dílem *Deník spisovatele*, upřednostnili jsme použití termínu spisovatelský deník.

4.1.1 Žánrové specifikum a typologie deníků

Žánr deníku je řazen ke skupině autobiografických žánrů, navíc představuje specifický žánr nacházející se na pomezí mezi krásnou a věcnou literaturou, fikcí a nefikcí, a proto je rovněž považován za žánr pomezní. Jak bylo dříve uvedeno, převládající umělecké prostředky (obraznost, lyrizace, expresivnost či emocionalita výrazu) posouvají žánr deníku více k beletrii, na druhou stranu dominující publicistické rysy, dokumentárnost nebo dobový kontext deník přibližují k věcné literatuře. Názory literárních vědců se však různí. Někteří deník řadí k žánrům věcné literatury (E. Gombala, I. Plintovič, J. Findra aj.), podle jiných se nachází blíže k uměleckým žánrům (L. I. Timofejev, S. V. Turajev aj.).

Z psychologického hlediska je deník průnikem do hlubin lidské duše, zrcadlí se v něm osud autora, z jehož perspektivy se čtenář dovídá o osudech lidí jemu blízkých v atmosféře doby; proto je možné jej nazvat i nejsubjektivnějším z autobiografických žánrů. Autor deníku sděluje své dojmy, pocity, myšlenky a názory; ale i to, co je skryto, nevyřčeno, určeno jenom deníku. Typickými rysy deníku jsou proto dojmovost, subjektivnost a introspekce.

O dominantních a variabilních složkách žánru psal v širších souvislostech již Michail Bachtin¹² a v souvislosti s kronikovým žánrem se jím věnoval Ivo Pospíšil¹³. Za dominantní složky žánru deníku je považováno bezprostřední zaznamenávání událostí a jejich hodnocení, dokumentárnost, vyprávění v první osobě (ich-Erzählung), subjektivita a introspekce. K variabilním složkám patří využití reminiscencí a retrospektivy, i když například Vadim Koževnikov¹⁴ je za atributy žánru deníku nepovažuje, v deníku se může autor k důležitým událostem vrátit zejména touto formou. K dalším variabilním složkám žánru deníku patří lyrizace a syntéza více žánrů – tzv. polymorfní rozpětí (termín I. Pospíšila)¹⁵ jakožto vyjádření vícežánrovosti pozorované například u Dostojevského *Deníku spisovatele*.

Z hlediska formy podle nás deníkové zápisky nesou určitou útržkovitost neboli fragmentárnost již samy o sobě. Dle typologie Z. Kovářové nebo F. Všeticky se jedná především o autentické nebo osobní deníky. Deníkové zápisky mohou představovat jedno slovo, jednu větu nebo odstavec, například v deníkových zápisích *Pod jařmem* M. Bulgakova. Deníkové zápisky, jež jsou určeny pro čtenáře, takový charakter nemají, ale právě naopak jsou mnohem ucelenější, například v *Deníku spisovatele* F. M. Dostojevského. Nemusí to však platit vždy. Deníkové zápisky

12 Srov. БАХТИН, М.: *К методологии литературоведения*. In: *Контекст 1974*. Москва: Наука, 1975, s. 212–213.

13 Srov. POSPÍŠIL, I.: *Labyrint kroniky. Pokus o teoretické vymezení žánru*. Brno: Blok, 1986, s. 12.

14 Srov. КОЖЕВНИКОВ, В. М. – НИКОЛАЕВ, П. А.: *Литературный энциклопедический словарь*. Москва: Советская энциклопедия, 1987, s. 98–99.

15 Termín tzv. polymorfní rozpětí jakožto vyjádření polygeneričnosti (vícežánrovosti) používá I. Pospíšil v monografii *Rozpětí žánru*. Srov. POSPÍŠIL, I.: *Rozpětí žánru*. Brno: Sprint-Print, 1992, s. 65.

J. S. Bulgakovové se nacházejí jakoby na rozhraní: na více místech skutečně představují jedno slovo nebo větu, ale na druhé straně mají ucelenější charakter a větší periodicitu než zápisky M. Bulgakova. Dle Všetičky mohou deníky vytvářet tzv. deníkový cyklus, jehož ráz a osnova se shodují s ročním cyklem. V deníkovém cyklu jsou zobrazeny reality ročního dění (zvykoslovné, přírodní a další), využil ho například I. Kolář v díle *Očitý svědek* nebo L. Klíma v *Utrpení knížete Sternenhocha*.¹⁶

I když je deník v první řadě epickým žánrem, nemusí být fixován jen na prózu, ale můžeme mluvit i o tzv. poetickém neboli básnickém deníku, jenž představuje cyklus básní; proto je řazen k lyrice. V ruské literatuře vytváří lyrický deník například poezie M. Cvetajevové nebo, jak uvádí Koževnikov¹⁷, i poezie M. J. Lermontova a A. Bloka. V české literatuře bychom za lyrický deník mohli považovat sbírku *Čas dýmu* M. Doležala, ve slovenské literatuře mají charakter lyrického deníku sbírky P. O. Hviezdoslava *Letorosty I–III*, J. Jesenského *Zo zajatia*, O. Nagaje *Aj kameň dušu má* a další.¹⁸

V deníku můžeme sledovat propojení s jinými žánry, například propojení s cestopisem, kronikou nebo románem. Propojení deníku s cestopisem, ale také s jinými žánry můžeme pozorovat v díle, které představuje mezník nejen v genezi žánru deníku, ale i románu a cestopisu, mluvíme o tzv. epistolárním cestopisu N. M. Karamzina *Dopisy ruského cestovatele* (1791).¹⁹ Karamzinovo dílo v sobě syntetizuje deníkové i cestopisné zápisky, dopisy, publicistické popisy krajů a mravů a přírodní líčení. Z hlediska žánru se v díle projeví základní románové rysy, a to úsilí o syntetičnost, o propojení heterogenních vrstev a současně o románovou totalitu.²⁰

Kronika se silně projevuje například v deníkových zápiscích E. M. Šoltésové *Moje děti* (1923–1924), a to v chronologickém zachycení života i smrti, k čemuž odkazuje již podtitul díla: „*Dva životy od kolísky po hrob*“. Autorku, která v díle vystupuje jako omniscientní vypravěč, můžeme nazvat kronikářkou rodinných událostí. Kronika v obou částech díla vytváří tzv. žánrové podloží (termín I. Pospíšila)²¹, můžeme však o ní uvažovat jen v obecné rovině, protože dílo nemá atributy

16 Srov. PAVERA, L. – VŠETIČKA, F.: *Lexikon literárních pojmů*. Olomouc: Nakladatelství Olomouc, 2002, s. 76. Autor hesla – František Všetička.

17 Srov. КОЖЕВНИКОВ, В. М. – НИКОЛАЕВ, П. А.: *Литературный энциклопедический словарь*. Москва: Советская энциклопедия, 1987, s. 99.

18 Rysy poetického deníku je možné pozorovat i v parafrázích biblických žalmů *Žalmy a hymny* z pera P. O. Hviezdoslava, které se z hlediska žánru pohybují na pomezí žalmů, hymnů a poetického neboli básnického deníku.

19 Tak definuje Karamzinovo dílo ze žánrového hlediska Ivo Pospíšil. Srov. POSPÍŠIL, I.: *Stará literatura východních Slovanů a ruská literatura 18. století*. Brno: Masarykova univerzita, 2014, s. 91.

20 POSPÍŠIL, I.: *Stará literatura východních Slovanů a ruská literatura 18. století*. Brno: Masarykova univerzita, 2014, s. 89.

21 Tento termín používá Ivo Pospíšil v monografii *Labyrint kroniky* (1986) a v učebním textu *Literární genologie* (2014). Srov. POSPÍŠIL, I.: *Labyrint kroniky. Pokus o teoretické vymezení žánru*. Brno: Naklada-

například románové kroniky.²² V deníkových zápiscích E. M. Šoltésové je patrné několik shodných rysů s románovou kronikou v povaze incipitu a explicitu, v juxtapozičním zobrazení nebo příběhovosti.

Propojení deníku s románem je zřejmé například v románu J. W. Goetha *Utrpení mladého Werthera* (1774). Žánrově se tady setkávají milostný román s autobiografickými rysy²³, deníkové zápisky a dopisy hlavního hrdiny Werthera. Jeho stylizované, fiktivní zápisky se nacházejí v půdorysu dramatického (balzakovského) románu, jenž má strukturu podobnou dramatu (prolog, rozvíjení děje, krize, katarze, epilog).

V českém prostředí Zdena Kovářová²⁴ a František Všeticka²⁵ vymezují tři základní typy deníků:

1. autentický deník neboli deník osobní,
2. deník intencionálně určený pro čtenáře,
3. deník fiktivní.

Autentický neboli osobní deník Všeticka definuje jako záznam událostí, myšlenek a dojmů spisovatele. Tento deník svým charakterem není určen pro veřejnost, a proto může být publikován jen výjimečně. Jako příklad Všeticka uvádí *Deník Anny Frankové*, *Deník Otty Wolfa* nebo *Zlomky života* M. Kudeříkové.²⁶

Protikladným typem osobního deníku je deník určený čtenáři. Tento typ deníku vznikl v 18. století v období sentimentalismu, kdy se kladl důraz na individualismus, cit a osobní prožitek. Svým charakterem mají tyto deníky blízko k memoárům nebo také k cestopisu, například *Důvěrný deník francouzského Švýcara* H. F. Amiela, *Deníky* W. Gombrowicze nebo *Celý život* J. Zábrany.²⁷ Tento typ deníku se podle Kovářové přibližuje memoárům, protože může být zaměřen na významné události autorova života, například *Deník mé cesty v roce 1769* J. G. Herdera.

telství Blok, 1986, s. 78. Srov. také POSPÍŠIL, I.: *Literární genologie*. Brno: Masarykova univerzita, 2014, s. 28 a 95. Termín žánrové podloží najdeme také v pracích Ludvíka Štěpána, viz například jeho stať *Žánrové podloží malých literárních forem S. J. Lece*. In: *Opera Slavica*. 2000, roč. X, č. 1, s. 22–30.

V souvislosti s kronikovým půdorysem v žánru románové kroniky 19. století nebo později v dílech patřících do 20. století Pospíšil používá termín tzv. kronikové podloží. Srov. POSPÍŠIL, I.: *Labyrint kroniky. Pokus o teoretické vymezení žánru*. Brno: Nakladatelství Blok, 1986, s. 110, 114 a 116.

22 Atributům románové kroniky se Ivo Pospíšil podrobněji věnuje v monografii *Labyrint kroniky*. Srov. POSPÍŠIL, I.: *Labyrint kroniky. Pokus o teoretické vymezení žánru*. Brno: Blok, 1986, s. 20–35.

23 V tomto díle J. W. Goethe zachytil svou nenaplněnou lásku k mladé dívce Charlottě Buffové.

24 VLAŠÍN, Š.: *Slovník literární teorie*. Praha: Československý spisovatel, 1977, s. 70. Autor hesla – Zdena Kovářová.

25 PAVERA, L. – VŠETICKA, F.: *Lexikon literárních pojmů*. Olomouc: Nakladatelství Olomouc, 2002, s. 75. Autor hesla – František Všeticka.

26 PAVERA, L. – VŠETICKA, F.: *Lexikon literárních pojmů*. Olomouc: Nakladatelství Olomouc, 2002, s. 75. Autor hesla – František Všeticka.

27 PAVERA, L. – VŠETICKA, F.: *Lexikon literárních pojmů*. Olomouc: Nakladatelství Olomouc, 2002, s. 75–76. Autor hesla – František Všeticka.

Třetí typ deníku, fiktivní deník, může podle Všetičky představovat celé umělecké dílo (povídka, novelu nebo román), nebo být jeho součástí. Deník si píše fiktivní postava díla, například v románu *Utrpení mladého Werthera* J. W. Goetha, v *Bláznových zápiscích* N. V. Gogola, v *Utrpení knížete Sternenhocha* L. Klímy a dalších.²⁸ Nejlepším příkladem tohoto typu deníku z ruské klasické literatury je podle nás román M. J. Lermontova *Hrdina naší doby*, jehož ústřední část je tvořena fiktivním deníkem hlavní postavy, Grigorije Alexandroviče Pečorina.²⁹

Z hlediska formálně obsahového Hana Bočková vyčleňuje čtyři typy deníku: deník cestovní, básnický, pracovní a literární zápisník. V cestovním deníku je zachyceno putování autora, dominantou tohoto typu deníku se tak stává cesta, jejíž skončením se uzavírá i samotný deník. Jako příklad Bočková uvádí *Holandský deníček* E. Basse. Svědectvím o autorově vnitřním životě, o formování jeho názorů a umělecké tvorby je deník básnický neboli poetický, například *Lemuria* V. Holana nebo *Deníky Jiřího Ortena*. Deník pracovní je zaměřen na autorovu pracovní činnost, čímž se omezují záznamy ze soukromí autora, například *Deník* B. Václavka. Na rozdíl od pracovního deníku je tzv. literární zápisník soustředěn jen na určitý úsek autorovy činnosti.³⁰

Jinou koncepci přináší typologie z pera ruského literárního vědce Olega Jegorova. Z hlediska zaměření rozlišuje dva typy deníků:

1. deník zaměřený na osobnost autora, tzv. introvertní deník (rus. интравертный дневник),
2. deník zaměřený na vnější realitu (rus. экстравертный дневник).³¹

Dostojevského *Deník spisovatele* může být podle nás kombinací obou zmiňovaných typů deníku. K tzv. introvertnímu deníku se dílo přibližuje v osobních tématech, zaměření na objektivní realitu převažuje v traktování společensko-politických témat.

Žánrový typ spisovatelského deníku řadíme dle typologie Františka Všetičky nebo Zdeny Kovářové k druhému typu, k deníkům, jež jsou určeny čtenářskému publiku. Typickým příkladem deníku pro čtenáře je Dostojevského *Deník spisovatele*. Ve spisovatelském deníku definujeme tyto atributy:

28 PAVERA, L. – VŠETIČKA, F.: *Lexikon literárních pojmů*. Olomouc: Nakladatelství Olomouc, 2002, s. 76. Autor hesla – František Všetička.

29 Neoddělitelnou součástí románu *Hrdina naší doby* je *Pečorinův deník* (rus. orig. *Журнал Печорина*), jenž je tvořen třemi novelami (*Tamaň*, *Kontesa Mary* a *Fatalista*). Pečorin ve svém deníku prostřednictvím sebezpozorování a sebereflexe objasňuje motivy svého konání, čímž dochází k postupnému odhalování jeho duše. Blíže viz PAUČOVÁ, L.: *Fiktivní deníky „zbytečných lidí“ v díle M. J. Lermontova a J. Hrušovského*. In: POSPÍŠIL, I. – ZELENKA, M. (eds): *Z dějin literární vědy: metody a přístupy II*. Brno: Tribun EU, 2016, s. 63–73.

30 Srov. BOČKOVÁ, H.: *K problematice deníku jako literárního žánru*. In: *Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity*. D 36–37, 1989–1990, s. 43–44.

31 Srov. ЕГОРОВ, О.: *Литературный дневник XIX века (история и теория жанра)*. Москва: Флинта, 2017. [online].[cit. 18. 5. 2019]. Text je dostupný z: <https://lit.wikireading.ru/20898>.

1. úzké propojení s osobností a tvorbou spisovatele, protože tento žánrový typ představuje jakoby jeho „tvůrčí dílnu“³²,
2. stylizace, jež souvisí se záměrem autora svůj deník publikovat, například ve spisovatelském deníku pozorovat její větší míru než například v intimním deníku,
3. vícežánrovost nebo tzv. polymorfní rozpětí (termín I. Pospíšila),
4. ich-perspektiva,
5. charakter zpovědi neboli konfese,
6. subjektivita,
7. útržkovitost neboli fragmentárnost.

4.1.2 Tradice žánru deníku

Různorodost deníkových typů (intimní, cestopisní, pracovní aj.) je možné vysvětlit tím, že se v žánru deníku mísí tradice pikareskního románu, epistulárních, kronikových, cestopisných a konfesijních žánrů.

Tradice žánru deníku sahají až do 18. století, do období sentimentalismu a preromantismu, kdy přechází důraz z formy na obsah sdělení a z objektivní reality na subjektivní prožívání, jinými slovy, do popředí se dostává důraz na osobní život a vnitřní svět, k čemuž byly samozřejmě přizpůsobeny i literární žánry. Snahou vytvořit lidský dokument, tedy osobní život člověka zdokumentovat od jeho narození po smrt se vyznačuje tzv. pikareskní román, jehož počátky dle Iva Pospíšila sahají do 16. století, kdy vznikl román *Život Lazarilla z Tormesu* (špan. orig. *La Vida de Lazarillo de Tormes*, 1554) od neznámého autora.³³ Jeden z nejvýznamnějších pikareskních románů *Gil Blas* (1735) se však objevuje ve Francii. Alain René Lesage v něm zobrazuje zrození, putování, životní vzestupy i pády titulní postavy. O několik let později v Anglii vzniká román *Tristram Shandy* (angl. orig. *The Life and Opinions of Tristram Shandy, Gentleman*; 1759), jehož autorem byl Laurence Sterne. Romány *Gil Blas* a *Tristram Shandy* se v ruském prostředí setkaly s velkým ohlasem, o čemž svědčí vznik románů Vasilije Trofimoviče Narežného z počátku 19. století *Nový Gil Blas aneb Dobrodružství knížete Čistakova* (rus. orig. *Россуйскуй Жиль Блас или Похождения князя Гаврила Симоновича Чистякова*, 1814) nebo jejich modifikace v „mravně satirickém románu“ Fadděje Venědiktoviče Bulgarina

32 V této souvislosti bychom chtěli poukázat na to, že Hana Bočková ve své studii nevymezuje typ spisovatelského deníku, ale deník pracovní a tzv. literární zápisník; tyto žánrové typy mají však k spisovatelskému deníku blízko. Srov. BOČKOVÁ, H.: *K problematice deníku jako literárního žánru*. In: *Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity*. D 36–37, 1989–1990, s. 37–45.

33 POSPÍŠIL, I.: *Ruská románová kronika. Příspěvek k historii a teorii žánru*. Brno: Univerzita J. E. Purkyně, 1983, s. 44.

Ivan Vyžigin (1829) a koneckonců i jejich prvky v *Mrtvých duších* Nikolaje Vasiljeviče Gogola (rus. orig. *Полождения Чичикова или Мертвые души*, 1842).

Dalším mezníkem, jenž ovlivnil žánr deníku, byl vznik románu založeného na zpovědi postavy, tzv. konfesijního neboli zpovědního románu, například román francouzského spisovatele Benjamina Constanta *Adolphe* (1816). Dominanta tohoto typu románu, intimní zpověď postavy, se v deníku promítá do intimní zpovědi autora deníku. Počátky konfesijního žánru přitom sahají na počátek století, kdy vznikají *Vyznání* (lat. *Confessiones*, 397–398) sv. Augustina.

Do struktury žánru deníku se rovněž promítá temporalita epistolárních žánrů. K počátku 19. století se váže vznik tzv. epistolárního cestopisu Nikolaje Michajloviče Karamzina *Dopisy ruského cestovatele* (rus. orig. *Письма русского путешественника*, 1791) považovaného za klíčové dílo v genezi ruského románu³⁴ i deníku. Ivo Pospíšil rozlišuje dva principy kronikového zobrazení – juxtapoziční a tzv. příběhové.³⁵ V deníku se z kronikových žánrů odráží chronologické zaznamenávání událostí tzv. juxtapozičnost. V souvislosti s žánrem deníku i kroniky pozorujeme důležitou skutečnost, že tyto žánry závisí na životě autora, a tedy jeho smrtí se dílo uzavírá.

V žánru deníku se schází, nebo lépe řečeno, prolíná více žánrových struktur snaha o vytvoření tzv. lidského dokumentu nebo dokumentarizace v pikareskním románu, zpověď v tzv. zpovědním neboli konfesijním románu, temporalita v epistolárních žánrech a juxtapozičnost/juxtapozičné zaznamenávání událostí v kronikových žánrech.

4.2 *Deník spisovatele* v kontextu života a tvorby F. M. Dostojevského

Celoživotní snahou Fjodora Michajloviče Dostojevského (1821–1881) bylo vytvořit dílo, jež by reagovalo na aktuální společenské otázky a v němž by získal adekvátní prostor na žánrový experiment a komunikaci se čtenáři. K uskutečnění tohoto tvůrčího záměru se spisovatel odhodlal až na podzim svého života v 70. letech 19. století. Uvedené období však vzniku literatury jednoznačně přálo. V roce 1865 car Alexandr II. vydal *Dočasná pravidla o cenzuře a tisku* (rus. orig. *Временные правила о цензуре и печати*), jež rušila předběžnou cenzuru novin, časopisů, knih a akademických publikací o 160 a více stranách. Nařízení cara sice neznamenalo úplnou svobodu tisku, umožnilo však vznik mnoha publikací, například tzv. tlustým žurnálům (rus. толстые журналы), literárním a literárněvědným časopi-

34 POSPÍŠIL, I.: *Ruský román. Nástín utváření žánru do konce 19. století*. Brno: Masarykova univerzita, 1998, s. 38.

35 Srov. POSPÍŠIL, I.: *Labyrint kroniky. Pokus o teoretické vymezení žánru*. Brno: Blok, s. 22.

sům, které díky rozsahu mohly uniknout cenzuře a publikovat recenze, odborné i literární texty, častokrát na pokračování. Nutno říci, že denní tisk byl v uvedeném období důležitým sdělovacím prostředkem. Díky technickému pokroku se usnadnilo jeho šíření, zdokonalením tiskařských technologií se zvyšoval náklad a kvalita tiskovin. Nejdůležitější roli sehrávala periodika publikovaná v Petěrburgu a v Moskvě, která nejvíce ovlivňovala veřejné mínění a diskuze.³⁶ Tradice periodických vydání tzv. tlustých žurnálů ovlivnila i vznik *Deníku spisovatele*, a to hlavně v traktování čtenářsky atraktivních témat, dále ve zveřejňování původní tvorby autora (črty, povídky, novely), esejí, kritických a jiných statí a rovněž komunikací se čtenáři a vstupováním do polemik s jinými časopisy.

Cenné novinářské zkušenosti Dostojevskij získal již před vydáním *Deníku spisovatele*, a to v období spolupráce se starším bratrem, kdy společně vydávali časopisy *Čas* (rus. orig. *Время*) a *Epocha* (rus. orig. *Эпоха*). Vydávání časopisů však skončilo neúspěchem. Když bratr spisovatele Michail Michajlovič v roce 1864 náhle zemřel, dluhy z časopisů a továrny na výrobu tabáku přešly na Dostojevského. K novinářské práci se Dostojevskij vrátil v roce 1873, kdy mu kníže V. P. Meščerskij nabídl místo redaktora v týdeníku *Občan* (rus. orig. *Гражданин*). V redakčním kruhu časopisu v tomto období působili K. P. Pobedonoscev, A. N. Majkov, N. N. Strachov, T. I. Filippov, Jev. A. Bělov, A. U. Poreckij a další. Počátek spolupráce s periodikem *Občan* je reflektován v *Úvodu* Dostojevského *Deníku* a práce redaktora byla pro spisovatele výjimečnou událostí: „*Двадцатого декабря я узнал, что уже все решено и что я редактор Гражданина. Это чрезвычайное событие, то есть чрезвычайное для меня (я никого не хочу обижать), произошла, однако, довольно просто.*“³⁷ Dodejme, že v průběhu spolupráce s časopisem *Občan* byl *Deník spisovatele* publikován na stránkách tohoto periodika. K Dostojevského práci v časopisu *Občan* se však váže i nepříjemná zkušenost. Jak uvádí manželka spisovatele Anna Grigorjevna, za nedovolené otištění vyjádření cara v časopisu *Občan* byl Dostojevskij odsouzen na dva dny vězení, které však smysluplně využil k přečtení románu Victora Huga *Bídníci*.³⁸

Z hlediska materiálního zabezpečení žil Dostojevskij v 70. letech 19. století klidněji než dříve. S cílem zlepšit finanční situaci rodiny si společně s manželkou Annou Grigorjevnu založili knihkupectví. Dostojevského díla se dobře prodávala a dluhy zděděné po bratru Michailovi Michajloviči se postupně snižovaly.³⁹

36 Srov. VYDRA, Z. et al.: *Dějiny Ruska*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2017, s. 243–244.

37 ДОСТОЕВСКИЙ, Ф. М.: *Полное собрание сочинений. Том двадцать первый. Дневник писателя 1873. Статьи и заметки 1873–1878*. Ленинград: Наука, 1980, s. 5.

38 Srov. ДОСТОЕВСКАЯ, А. Г.: *Воспоминания*. Москва: Правда, 1987, s. 275–276 a 281.

39 Po návratu z ciziny Dostojevského dluhy dosáhly částku 25 000 rublů. Anna Grigorjevna uvádí, že pouze 2000 až 3000 rublů byly osobní dluhy Fjodora Michajloviče a zbytek částky zděděné dluhy po zemřelém bratru Michailu Michajlovičovi z továrny na výrobu tabáku a časopisu *Čas*. Kromě toho podle Anny Grigorjevny měl Dostojevskij dosti nepraktickou povahu. Když za ním kdokoliv přišel

Kromě toho se Dostojevskému podařilo uskutečnit svůj záměr vydávat *Deník spisovatele*. Důvodem, proč *Deník* vydávat později přestal, byla nešťastná rodinná událost. V roce 1878 zemřel ve věku tří let spisovatelův syn Aljoška. Dostojevskij se s tím dlouho nemohl vyrovnat, protože dítě zemřelo na epilepsii, kterou zdědilo po otci.⁴⁰ Zajímavostí je, že smrt dítěte Dostojevskému předpověděla věstkyně paní Fieldová. Jedinou útechou se pro Dostojevského v tomto období stala slova duchovního Otce Amvrosije v Optině pustyni, kam šel v doprovodu přítele, básníka a filozofa Vladimira Sergejeviče Solovjova.⁴¹ K *Deníku spisovatele* se Dostojevskij dokázal vrátit až v roce 1880, kdy v tomto i následujícím roce vychází jen jedno číslo *Deníku*.

Deník spisovatele vycházel postupně ve třech etapách. První etapa trvala od ledna 1873 do března 1874, kdy *Deník* vycházel jako součást časopisu *Občan*. V tomto období se rozsah i tematické zaměření *Deníku spisovatele* muselo plně podřídit časopisu. Na stránkách periodika vyšlo dohromady 16 ucelených částí *Deníku spisovatele*.⁴² Z hlediska žánru jsou v uvedených částech zastoupeny pomezí žánry, které se nacházejí blíže k umělecké literatuře, například eseje (*Sny a přeludy*, *Pár slov o přášení*, *Jeden z bludu našich dní*), stať memoárového charakteru (*Lidé zašlých časů*), fejeton (*Drobné obrázky*), kritická stať (*O novém dramatu*). Z uměleckých žánrů je v první etapě přítomna jedna povídka (*Bobek*) a črta (*Vlas*). Jelikož se žánrový charakter *Deníku spisovatele* v první etapě nachází blíže k umělecké literatuře, je pro tuto etapu typická vyšší míra stylizace. Je tak zřejmé, že již první etapa vydávání *Deníku spisovatele* se vyznačuje žánrovou rozmanitostí. Z tematického hlediska si Dostojevskij vybírá témata dotýkající se především jeho osobnosti, tato témata následně posouvá do obecnější roviny. Některá témata jsou pouze naznačena, například téma vztahu Ruska a Evropy, které spisovatel nastínil již v části *Lidé zašlých časů* v souvislosti s osobností spisovatele A. I. Gercena. Z hlediska rozsahu jsou jednotlivé části kratší, nejsou však rozděleny na menší celky.

Ve druhé etapě, v letech 1876–1877, se *Deník spisovatele* etabloval a vycházel samostatně s měsíční periodicitou. Ze vzpomínek Anny Grigorjevny se dozví-

s tvrzením, že mu Michail Michajlovič dlužil, Fjodor Michajlovič částku ihned zaplatil. Všechny dluhy se Dostojevskému podařilo splatit až přibližně jeden rok před smrtí. Srov. ДОСТОЕВСКАЯ, А. Г.: *Воспоминания*. Москва: Правда, 1987, s. 233–234.

40 Srov. ДОСТОЕВСКАЯ, А. Г.: *Воспоминания*. Москва: Правда, 1987, s. 345.

41 Srov. ДОСТОЕВСКАЯ, А. Г.: *Воспоминания*. Москва: Правда, 1987, s. 347.

42 I. *Úvodem* (rus. orig. *Вступление*), II. *Lidé zašlých časů* (rus. orig. *Старые люди*), III. *Prostředí* (rus. orig. *Среда*), IV. *Něco málo o sobě* (rus. orig. *Нечто личное*), V. *Vlas* (rus. orig. *Влас*), VI. *Bobek* (rus. orig. *Бобок*), VII. *Zkormoucená tvář* (rus. orig. *Смятенный вид*), VIII. *Půlka dopisu „jisté osoby“* (rus. orig. *Полписьма „одного лица“*), IX. *O výtavě* (rus. orig. *По поводу выставки*), X. *Maškara* (rus. orig. *Ряженный*), XI. *Sny a přeludy* (rus. orig. *Мечты и грёзы*), XII. *O novém dramatu* (rus. orig. *По поводу новой драмы*), XIII. *Drobné obrázky* (rus. orig. *Маленькие картинки*), XIV. *Učiteli* (rus. orig. *Учителю*), XV. *Pár slov o přášení* (rus. orig. *Нечто о еранье*), XVI. *Jeden z bludu našich dní* (rus. orig. *Одна из современных фальшей*).

dáme, že části *Deníku spisovatele* v letech 1876–1877 sama přepisovala.⁴³ Ve druhé etapě vydávání *Deníku spisovatele* se kumulují žánry, které se objevily v první etapě. Najdeme například další kritické statě (*Anna Kareninová jako událost mimořádného významu*, *Statkář nachází víru v Boha a mužika*), fejetony, eseje nebo eseje memoárového charakteru (*Několik slov o George Sandové*); z žánrů umělecké literatury najdeme črty (*Stoletá*), povídky (*Chlapec u Ježíškova vánočního stromku*, *Mužik Marej*) i novelu (*Plachá*). V této etapě ubývá stylizace a přibývá autenticity. Z hlediska tématu se rozvíjí téma dětí a objevují se i Dostojevského pedagogické názory. Dále je z různých perspektiv rozpracováno téma Ruska a Evropy.

Poslední etapa *Deníku spisovatele* se váže k letům 1880 a 1881, kdy vyšlo už jen jedno číslo za rok. Z *Deníku spisovatele* publikovaného v uvedeném období se žánrová rozmanitost vytrácí, pozorujeme však návrat k esejím a memoárovému textu. Tematicky se jedná o esej věnovanou A. S. Puškinovi, která byla přednesena na zasedání Společnosti přátel ruské slovesnosti. Tento text byl rovněž přednesen při odhalení pomníku Puškina v Moskvě v roce 1880.

Na otázku, jakým způsobem a jak dlouho Dostojevskij pracoval na jednotlivých částech *Deníku spisovatele*, se pokoušeli odpovědět ruští literární vědci I. Volgin, G. V. Stěpanovová, A. V. Archipovová a další.⁴⁴ Dostojevskij pracoval na každém novém vydání *Deníku spisovatele* přibližně jeden měsíc. Měsíční periodicitu, s níž *Deník spisovatele* vycházel v letech 1876–1877, poskytovala Dostojevskému dostatek času i materiálu na přípravu textu daného čísla. První tři týdny si Dostojevskij sepisoval poznámky a názory k probíhajícím událostem, přičemž souvislý text vznikl až v posledních dnech. V *Deníku spisovatele* z uvedeného období najdeme i místa, která autor změnil, nebo do připravovaného textu vložil až v posledním okamžiku. Tato místa v textu Dostojevského *Deníku spisovatele* jsou uvedena ve stati A. V. Archipovové.⁴⁵ Ta uvádí například cenzurní zásah do textu lednového vydání *Deníku spisovatele* za rok 1877, jenž způsobil vyloučení části *Старина о петрашевцах* a její nahrazení částí *Именинник*, kterou Dostojevskij napsal noc před vydáním. Podobná změna těsně před vydáním *Deníku spisovatele* přišla již v roce 1876, kdy Dostojevskij trávil léto s rodinou ve Staré Russe, ale z důvodu vyřizování korektury a přípravy textu do tisku byl nucen vrátit se do Petěrburgu,

43 Srov. ДОСТОЕВСКАЯ, А. Г.: *Воспоминания*. Москва: Правда, 1987, s. 315.

44 Blíže viz ВОЛГИН, И.: *Достоевский-журналист. (Дневник писателя и русская общественность)*. Москва: Издательство Московского университета, 1982. 75 s.; СТЕПАНОВА, В. Г.: *Достоевский в работе над Дневником писателя в 1877 г. (Один из эпизодов творческой истории)*. In: *Русская литература*. 1986, Nr. 2, s. 164–167; АРХИПОВА, А. В.: *Достоевский в работе над Дневником писателя (Из истории взаимоотношений Достоевского с читателями)*. In: БУДАНОВА, Н. Ф. – ФРИДЛЕНДЕР, Г. М. (ред.): *Достоевский. Материалы и исследования*. Санкт-Петербург: Наука, 1996, s. 213–216.

45 Srov. АРХИПОВА, А. В.: *Достоевский в работе над Дневником писателя (Из истории взаимоотношений Достоевского с читателями)*. In: БУДАНОВА, Н. Ф. – ФРИДЛЕНДЕР, Г. М. (ред.): *Достоевский. Материалы и исследования*. Санкт-Петербург: Наука, 1996, s. 213–216.

kde jej neočekávaně navštívila známá Sofia Lurje. Návštěva Sofie Lurje na spisovatele zapůsobila do takové míry, že své dojmy vložil do části *Опять о женщинах*.⁴⁶

Na uvedených příkladech je vidět, jakou důležitou roli sehrál náhlý impuls, pocit, dojem a jak byl výsledný charakter *Deníku spisovatele* modifikován jeho autorem, zejména jeho jednáním. Osobnost Dostojevského byla natolik dynamická, že vnesla změny do již hotového díla a tím změnila jeho tematické zaměření a žánrový charakter.

Vznik *Deníku spisovatele* můžeme ohraničit romány *Běsi* (1871) a *Bratři Karamazovi* (1879–1880), přičemž po ukončení periodického vydání *Deníku* na stránkách časopisu *Общан* Dostojevskij publikoval další významné dílo, román *Výrostek* (1875). Nutno zdůraznit, že v *Deníku spisovatele* jsou reflektovány autorovy publikační záměry z let 1873–1880. Na základě uvedených skutečností definujeme tři typy přesahů:

1. přesah z Dostojevského tvorby před vydáním *Deníku spisovatele* nazvaný retrográdním,
2. Dostojevského tvůrčí záměry, které ve vztahu k *Deníku spisovatele* teprve publikovány budou, nazvané futurálními,
3. přesah z tvorby spisovatele v průběhu vydávání *Deníku spisovatele* pojmenovaný jako aktuální.

První neboli retrográdní typ představuje přesah z tvorby spisovatele před vydáním *Deníku spisovatele*. Dostojevského vzpomínka na začátek literární činnosti v části *Lidé zaslých časů* nás vrací do období vydání prvotiny, epistolární novely neboli románu *Chudí lidé*⁴⁷, což byl jeden z nejdůležitějších okamžiků jeho literární činnosti. Spisovatel vzpomíná na názorovou ambivalenci literárního kritika V. G. Bělinského v hodnocení jeho tvorby: „Первая повесть моя «Бедные люди» восхитила его (потом почти год спустя, мы разошлись – от разнообразных причин, весьма, впрочем, неважных во всех отношениях) [...]»⁴⁸ Najdeme zde rovněž zmínku o románu *Zločin a trest*, jenž se líbil vydavateli J. P. Kovalevskému.⁴⁹ Když se krátce po vydání Dostojevského fantastické povídky *Krokodýl* v roce 1865 začaly objevovat interpretace tehdejších literárních kritiků, jež povídku vnímali jako alegorii na vyhnanství revolučního demokrata N. G. Černyševského, Dostojevskij se k nim zpočátku nevyjadřoval. S cílem veřejně poukázat na mylnou interpretaci

46 Сгров. АРХИПОВА, А. В.: *Достоевский в работе над Дневником писателя (Из истории взаимоотношений Достоевского с читателями)*. In: БУДАНОВА, Н. Ф. – ФРИДЛЕНДЕР, Г. М. (ред.): *Достоевский. Материалы и исследования*. Санкт-Петербург: Наука, 1996, s. 213–214.

47 Jelikož se v minulosti pohled na román a novelu lišil, uvádíme zde obě možnosti, jak na Dostojevského prvotinu z hlediska žánru nahlížet. Dále je upřednostněno žánrové zařazení díla *Chudí lidé* k novele, čemuž dílo z hlediska rozsahu odpovídá.

48 ДОСТОЕВСКИЙ, Ф. М.: *Полное собрание сочинений. Том двадцать первый. Дневник писателя 1873. Статьи и заметки 1873–1878*. Ленинград: Наука, 1980, s. 10.

49 ДОСТОЕВСКИЙ, Ф. М.: *Полное собрание сочинений. Том двадцать первый. Дневник писателя 1873. Статьи и заметки 1873–1878*. Ленинград: Наука, 1980, s. 23.

povídky Dostojevskij tyto interpretace odmítl až na stránkách *Deníku spisovatele*, přičemž zdůraznil fakt, že si N. G. Černyševského považoval, i když jeho názory nesdílel: „*Да, ведь все это сплетня, самая пошлейшая сплетня, какая только может случиться. [...] Чернышевский никогда не обижал меня своими убеждениями. Можно очень уважать человека, расходясь с ним в мнениях радикально.*“⁵⁰ Dostojevskij si dobře uvědomoval společenský dosah *Deníku spisovatele*, proto využil prostor, který se mu prostřednictvím *Deníku* nabízel. Dalším dílem, které Dostojevskij v *Deníku spisovatele* reflektoval, byl román *Běsi*. Jelikož spisovatele zajímaly reakce literárních kritiků, na stránkách *Deníku* hodnotí interpretace svého románu jako správné. Zmiňuje také román *Výrostek*, v němž poprvé zobrazil tzv. nahodilou rodinu (rus. случайное семейство) nebo tzv. velkorodinu (něm. die Großfamilie), nazývá je ho „*первая проба его мысли*“⁵¹.

Druhý, futurální typ přesahů představuje Dostojevského publikační záměry, z nichž se později některé uskutečnily, jiné neuskutečnily. Dostojevskij se na stránkách *Deníku spisovatele* svěčuje se záměrem napsat román věnovaný tématu tzv. nahodilé rodiny. Tento tvůrčí záměr spisovatel uskutečnil v roce 1880 vydáním románu *Bratři Karamazovovi*. Jak můžeme vidět, Dostojevského záměr spočíval v generačním zobrazení otců a dětí, do jejichž vzájemných vztahů proniká chaos vznikající v tehdejší společnosti: „*Я давно уже поставил себе идеалом написать роман о теперешних детях, ну и конечно о теперешних их отцах, в теперешнем взаимном их отношении.*“⁵² Z neuskutečněných publikačních záměrů vzpomeňme záměr napsat novelu o vesnickém učiteli, který by pomohl lidu osvobodit se od alkoholismu: „*Моя мысль – напомню ее – в том, что даже самый мелкий школьный учитель мог бы взять на себя весь почин, всю инициативу освобождения народа от варварской страсти к пьянству, если б только того захотел. На этот счет у меня есть даже сюжет одной повести, и, может быть, я рискну сообщить его читателю раньше повести...*“⁵³

Třetí typ přesahů nazvaný aktuálním zahrnuje přesah z Dostojevského tvorby v okamžiku vydání *Deníku spisovatele*. V období vydávání *Deníku spisovatele* však Dostojevskij nepublikoval dílo, o kterém by se na stránkách *Deníku* nevyjádřil. Ze spisovatelovy beletrie se součástí *Deníku spisovatele* staly črty (*Stoletá, Chlapec s nastavenou dlaní*), povídky (*Bobek, Mužik Marej, Chlapec u Ježíškova vánočního stromku*) a delší povídky/novely (*Plachá, Sen směšného člověka*). Tato díla mají

50 ДОСТОЕВСКИЙ, Ф. М.: *Полное собрание сочинений. Том двадцать первый. Дневник писателя 1873. Статьи и заметки 1873–1878.* Ленинград: Наука, 1980, s. 29.

51 ДОСТОЕВСКИЙ, Ф. М.: *Полное собрание сочинений. Том двадцать второй. Дневник писателя за 1876 год. Январь – апрель.* Ленинград: Наука, 1981, s. 7.

52 ДОСТОЕВСКИЙ, Ф. М.: *Полное собрание сочинений. Том двадцать второй. Дневник писателя за 1876 год. Январь – апрель.* Ленинград: Наука, 1981, s. 7.

53 ДОСТОЕВСКИЙ, Ф. М.: *Полное собрание сочинений. Том двадцать первый. Дневник писателя 1873. Статьи и заметки 1873–1878.* Ленинград: Наука, 1980, s. 96.

v *Deníku spisovatele* své místo, navíc jsou opatřena úvodním slovem. I když ve výbo-
rech samy o sobě existovat mohou, v *Deníku spisovatele* zobrazovaná témata pro-
hlubují a argumentačně potvrzují.

Osobitou kapitolu z hlediska zkoumání *Deníku spisovatele* představuje Dosto-
jevského komunikace se čtenáři. Nejdříve si však položíme otázku, kdo patřil
mezi čtenáře *Deníku spisovatele*? Dostojevského dílo je určeno širokému publiku –
od literárních kritiků a spisovatelů po obyčejné lidi, vzdělané i méně vzdělané,
starší i mladší, pro muže i ženy. Dostojevského komunikace se čtenářem se usku-
tečňovala prostřednictvím autorských sdělení a ohlasů čtenářů, na které spisovatel
reaguje. Dostojevskij se tak setkával s různými reakcemi, pozitivními, negativními
i překvapivými.

Pozitivní ohlasy na první číslo samostatného vydání *Deníku spisovatele* Dostojev-
skij uvádí hned v únoru 1876: „*Первый номер «Дневника писателя» был принят
приветливо; почти никто не бранил, то есть в литературе, а там дальше я не зна-
ю.*“⁵⁴ Příkladem negativních čtenářských ohlasů na *Deník spisovatele* je například
reakce nejmenovaného moskevského fejetonisty, jenž Dostojevskému fejetonu
Drobné obrázky vyčetl jazyk, kterým se chtěl spisovatel zalíbit a získat si čtenář-
ské publikum.⁵⁵ Vzpomeňme ještě negativního ohlasu na *Deník spisovatele* z února
1876, jehož autorem byl literární kritik Vasilij Grigorjevič Avsejenko (1842–1913).⁵⁶
Překvapivou reakcí byl dopis obyčejného člověka, rolníka Viktora Fokijeviče Solo-
vjova z února 1877, jenž poukázal na pro něj nesrozumitelné cizí výrazy, které
Dostojevskij v *Deníku spisovatele* používá. Spisovatel se ve své reakci zavázal použití
cizích výrazů omezit, případně uvést ruský překlad.⁵⁷

Dostojevskij komunikuje se čtenáři prostřednictvím oslovení („Уважаемый
читатель“), jež se objevuje i v beletrii z *Deníku spisovatele*, se čtenáři navíc v textu
udržuje kontakt, častokrát využívá plurál („Послушайте“, „Вспомните“, „Поду-
майте“). Dopisy čtenářů cituje v úplnosti, nebo uvádí jejich úryvky.

Dostojevskij si dobře uvědomoval, že reagovat na všechny ohlasy není možné,
protože by se odklonil od svého původního záměru, se kterým začal *Deník spiso-
vatele* vydávat.⁵⁸ Spisovatel citlivě reaguje zejména na to, co se bytostně dotýká jeho

54 ДОСТОЕВСКИЙ, Ф. М.: *Полное собрание сочинений. Том двадцать второй. Дневник писателя за 1876 год. Январь – апрель* Ленинград: Наука, 1981, s. 39.

55 Слов. ДОСТОЕВСКИЙ, Ф. М.: *Полное собрание сочинений. Том двадцать первый. Дневник писателя за 1873. Статьи и заметки 1873–1878.* Ленинград: Наука, 1980, s. 113.

56 Слов. ДОСТОЕВСКИЙ, Ф. М.: *Полное собрание сочинений. Том двадцать второй. Дневник писателя за 1876 год. Январь – апрель* Ленинград: Наука, 1981, s. 103–104.

57 Dopis V. F. Solovjova. [online]. [cit. 1. 6. 2020]. Text je dostupný z: <http://dostoevskiyлит.ru/dostoevskiy/pisma-dostoevskomu/solovev-dostoevskomu-15-fevralya-1877.htm>.

58 Tato myšlenka je v textu *Deníku spisovatele* vyjádřena prostřednictvím ruského překladu tureckého přísloví: „Если ты направился к цели и станешь дорогою останавливаться, чтобы швырять камнями во всякую лающую на тебя собаку, то никогда не дойдешь до цели. По возможности буду следовать в Дневнике моем этой премудрой пословице, хотя, впрочем, и не желал бы связывать себя заранее обещаниями.“

osobnosti, rodiny a interpretací jeho děl nebo názorů. Jako příklad můžeme uvést Dostojevského ostré reakce na šířící se pomluvy o bratru Michailovi⁵⁹, dále článek z *Petěrburských novin* o jeho údajně negativním vztahu k dětem⁶⁰ nebo dopis pana Gammy o spisovatelově zidealizované představě ruského lidu.⁶¹

Reflexe *Deníku spisovatele* v něm samotném umožňuje na *Deník* nahlížet jako na tzv. metadeník a z hlediska žánru na tzv. metažánr.

4.3 Deník spisovatele ve své době

Deník spisovatele je možné považovat za dokument druhé poloviny 19. století, přesněji jeho 70. let a počátku 80. let. V uvedeném období se vydávání novin a časopisů a obecně obliba rychlého způsobu života staly módními. Současně s tímto docházelo i k politizaci ruské literatury. Jelikož vyjadřovat se k politice v carském Rusku veřejně nebylo možné, získala literatura důležitou politickou funkci. V literatuře byly hojně řešeny politické otázky a *Deník spisovatele* je toho důkazem. Zkoumat tak *Deník spisovatele* mimo dobový kontext není takřka možné. Tato část monografie bude proto věnována nejvýznamnějším politickým a společenským událostem v tehdejšímu Rusku, jež provázely 70. léta a počátek 80. let 19. století, zároveň odpovíme na otázku, které z těchto událostí se na stránky *Deníku spisovatele* dostaly a pro které tam již nezbylo místo.

O dějinách Ruského impéria 19. století vznikla v českém prostředí již v prvních letech 20. století dvoudílná publikace *Dějiny Ruska v devatenáctém století*⁶², jejímž autorem je osobnost považovaná za průkopníka ruské historie v českém prostředí, Jaroslav Bidlo (1868–1937). Dále vycházíme z novějších publikací o dějinách Ruska české provenience.⁶³

ДОСТОЕВСКИЙ, Ф. М.: *Полное собрание сочинений. Том двадцать первый. Дневник писателя 1873. Статьи и заметки 1873–1878.* Ленинград: Наука, 1980, s. 38.

59 Pomluvy M. M. Dostojevského se objevily v periodiku *Nová doba* (rus. orig. *Новое время*) a vznikly v souvislosti s údajně nevyplaceným autorským honorářem jistému Ščapovovi. Dostojevskij jméno autora článku zná, avšak v *Deníku spisovatele* jej neuvádí. Srov. ДОСТОЕВСКИЙ, Ф. М.: *Полное собрание сочинений. Том двадцать второй. Дневник писателя за 1876 год. Январь – апрель.* Ленинград: Наука, 1981, s. 132.

60 Srov. ДОСТОЕВСКИЙ, Ф. М.: *Полное собрание сочинений. Том двадцать второй. Дневник писателя за 1876 год. Январь – апрель.* Ленинград: Наука, 1981, s. 39.

61 Dopis pana Gammy i svoji bezprostřední reakci na něj Dostojevskij vložil do textu *Deníku spisovatele* za březen 1876. Svůj idealistický pohled na ruský lid zdůvodňuje tím, že je potřeba mít ideály, aby se lidstvo posunulo kupředu. Srov. ДОСТОЕВСКИЙ, Ф. М.: *Полное собрание сочинений. Том двадцать второй. Дневник писателя за 1876 год. Январь – апрель.* Ленинград: Наука, 1981, s. 74.

62 Viz BIDLO, J.: *Dějiny Ruska v devatenáctém století. Díl I.* Praha: Jan Otto, 1907. 175 s.; BIDLO, J.: *Dějiny Ruska v devatenáctém století. Díl II.* Praha: Jan Otto, 1908. 208 s.

63 Viz ŠVANKMAJER, M. – VEBER, V. et al.: *Dějiny Ruska.* Praha: Nakladatelství Lidové noviny,

V období druhé poloviny 19. století vládl Ruskému impériu car Alexandr II. (1855–1881), jenž od 60. let provedl řadu reforem. V roce 1861 bylo zrušeno nevolnictví, v roce 1864 byly zavedeny nové orgány místní správy, tzv. zemstva, byla uskutečněna reforma soudnictví, následovalo omezení cenzury, reforma armády a další. Hlubokým zásahem do ruské společnosti bylo dle Václava Vebera hlavně zrušení nevolnictví. Brzy se tak projevil následky reformy, její nedůslednost a nedokonalost. V letech 1861–1863 vypuklo na území Ruského impéria přes 1100 povstání, jež byla častokrát vojenskou mocí potlačena.⁶⁴ Za důležitý mezník druhé poloviny 19. století, jenž ovlivnil jak vnitřní, tak vnější politiku Ruského impéria, Jaroslav Bidlo považuje polské povstání v roce 1863.⁶⁵ Reakcí na polské povstání bylo v roce 1864 zrušení klášterů, jež se do polského povstání přímo zapojily, nebo nedisponovaly požadovaným počtem mnichů. Současně s tím na území Polska rovněž docházelo k rusifikaci polského obyvatelstva.

V 70. letech 19. století ruská veřejnost sledovala situaci na Balkáně. V Rusku vznikaly dobročinné spolky, jejichž zájem se soustředil na balkánské obyvatelstvo. Druhá polovina 70. let 19. století se nesla ve znamení nepokojů na Balkáně a rusko-turecké války. V roce 1875 vypuklo v Bosně a Hercegovině povstání proti turecké nadvládě. Dne 30. června 1876 Srbsko a Černá Hora vyhlásilo válku Turecku s cílem rozšířit své území o Hercegovinu. Samotné Rusko vstoupilo do války v letech 1877–78.⁶⁶

Informace o probíhajících událostech Dostojevskij čerpal v denním tisku, na jehož stránkách jej zajímaly zejména politické, společenské a kulturní události. Obecně vzato, je možné konstatovat, že převažují zprávy negativního charakteru (utrpení, vraždy, sebevraždy, týrání, sektářství, alkoholismus, pomlvy). Události, v jejichž atmosféře *Deník spisovatele* vznikal, můžeme rozdělit do tří kategorií:

1. události, které jsou v *Deníku spisovatele* zaznamenány podrobně,
2. události zachycené jen okrajově,
3. události, kterými se Dostojevskij nezabývá.

Podrobně je v *Deníku spisovatele* zachycena již od začátku jeho vydávání kriminalita a problematika vztahu Ruska a Evropy. Východní otázka rezonuje v *Deníku spisovatele* od roku 1876. Dostojevskij anticipuje válku, reflektuje události, které rusko-turecké válce předcházely, spisovatel se rovněž věnuje otázce uspořádání světa po válce a roli Ruska ve světě. I když Dostojevského postoj k násilí byl jednoznačně negativní, tuto válku Dostojevskij omlouvá, nevnímá ji jako okupaci, ale nutné zlo za cenu sjednocení Slovanů: „*He может Россия изменить великой идеи*

1995. 885 s. ISBN 80-7106-216-2; VYDRA, Z. et al.: *Dějiny Ruska*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2017. 499 s. ISBN 978-80-7422-324-2.

64 ŠVANKMAJER, M. – WEBER, V. et al.: *Dějiny Ruska*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 1995, s. 437.

65 Srov. BIDLO, J.: *Dějiny Ruska v devatenáctém století. Díl II*. Praha: Jan Otto, 1908, s. 82.

66 BIDLO, J.: *Dějiny Ruska v devatenáctém století. Díl II*. Praha: Jan Otto, 1908, s. 85.

завещанной ей рядом веков и которой следовала она до сих пор неуклонно. Эта идея есть, между прочим, и всеединение славян; но всеединение это – не захват и не насилье, а ради всеслужения человечеству.“⁶⁷.

V souvislosti se situací na Východě v letech 1876–1877 na stránkách *Deníku spisovatele* sílí Dostojevského monarchistické názory, v nichž se projevuje zdůrazňování moci a dominance Ruského impéria.⁶⁸ Za tyto názory byl Dostojevskij s odstupem času kritizován. Vztahu Ruska a Evropy se podrobněji věnujeme v části 6.1.

V souvislosti se zmiňovanou kriminalitou zvláštní místo mezi zobrazovanými událostmi zaujímají kriminální případy a soudní procesy. V ruských soudních dvorech 19. století vládla korupce, po reformě soudnictví v roce 1864 se však soudnictví stalo nezávislým a odpoutalo se od státní moci, navíc před zákonem byly zrovnoprávněny všechny skupiny ruského obyvatelstva.⁶⁹ Na druhou stranu se začaly prosazovat tendence osvobozovat zločince a jejich vinu omlouvat vlivem prostředí. Této problematice Dostojevskij věnoval celou jednu část *Deníku spisovatele* za rok 1873.⁷⁰

První kriminální případ, o němž se Dostojevskij na stránkách *Deníku spisovatele* zmiňuje, pochází z Anglie. Jedná se o případ, na němž spisovatel demonstruje pocit všemocnosti porotců, kteří posílají zločince bez trestu zpátky do běžného života. Dostojevskij nevidí rozdíl mezi justicí v Anglii a v Rusku a poukazuje na to, že analogický případ osvobození zločince soudem se stal i v Rusku. Píše o případu týrané ženy, kterou po podání žaloby na manžela soud odbyl s tím, aby se pokusila o svornější život s manželem. Žena již však dále nesnesla manželovo týrání a oběsila se. Soud muže následně po osmi měsících osvobodil.⁷¹ Dostojevskij tuto situaci kritizuje, protože agresivita otce by se v budoucnu mohla obrátit vůči dítěti. Posledním kriminálním případem, jenž se objevuje v *Deníku spisovatele* za rok 1873, byl případ ženy, která nesnesla pláč dítěte v období, kdy mu rostly zoubky a dala jeho ruku pod proud horké vody ze samovaru.⁷² V souvislosti s tendencí osvobozování zločinců Dostojevskij konstatuje, že i tato žena mohla být zproštěna viny; zda případ tímto způsobem skutečně dopadl, však Dostojevskij neuvádí.

Další kriminální případy pocházejí z *Deníku spisovatele* za rok 1876. Případ vraždy měšťanky Perovové a sebevraždy jejího vraha.⁷³ Rodinu, kterou tvořila zavražděná,

67 ДОСТОЕВСКИЙ, Ф. М.: *Полное собрание сочинений. Том двадцать третий. Дневник писателя за 1876 год. Май – октябрь*. Ленинград: Наука, 1981, s. 45.

68 Například v částech *Вálka. Jste ze všech nejsilnější* (rus. orig. *Война. Мы всех сильнее*), *Вálka nemusí být vždy metlou, někdy může znamenat i spásu* (rus. orig. *Не всегда война бич, иногда и спасение*) a dalších.

69 ŠVANKMAJER, M. – WEBER, V. et al.: *Dějiny Ruska*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 1995, s. 440.

70 *Deník spisovatele* za rok 1873, III. část s názvem *Prostředí* (rus. orig. *Среда*).

71 ДОСТОЕВСКИЙ, Ф. М.: *Полное собрание сочинений. Том двадцать первый. Дневник писателя 1873. Статьи и заметки 1873–1878*. Ленинград: Наука, 1980, s. 20.

72 ДОСТОЕВСКИЙ, Ф. М.: *Полное собрание сочинений. Том двадцать первый. Дневник писателя 1873. Статьи и заметки 1873–1878*. Ленинград: Наука, 1980, s. 22.

73 *Deník spisovatele* za leden 1876, I. kapitola, II. část.

její dvě děti z předchozího vztahu a partner, který ji nakonec zavraždil, Dostojevskij nazývá nahodilou: „*Вот опять случайное семейство, опять дети с мрачным впечатлением в юной душе.*“⁷⁴ Název periodika, z něhož tato nešťastná zpráva pocházela, Dostojevskij neuvádí. Jelikož po smrti ženy zůstaly dvě nezletilé děti, Dostojevskij uvádí, že periodikum *Hlas* (rus. orig. *Голос*) se obrací ke čtenářům s výzvou o pomoc sirotkům. Tento případ je v *Deníku spisovatele* pouze naznačen, další pokračování osudů dětí měšťanky Perovové již Dostojevskij nesděluje. Tentýž měsíc Dostojevskij poukazuje na zvýšení počtu zločinců v Petěrburgu: „*Я ведь знаю, что и прежде было много скверного, но ныне бесспорно удесятерилось.*“⁷⁵ Popisuje další případ vraždy, kdy kočí vezl opilého staříka a stařenku, kterou kočí pro peníze podřízil.⁷⁶

Nejpodrobněji se Dostojevskij věnoval případu Kronenberga⁷⁷. Jedná se o případ sedmiletého děvčete, které týral vlastní otec. Kronenberg byl také nakonec osvobozen, protože porota nechtěla dopustit, aby rozpad rodiny a odsouzení otce ovlivnilo dítě. Dostojevskij se zaměřuje na obhájce otce týraného dítěte, advokáta Spasoviče, v té době považovaného za talentovaného advokáta, jenž se záměrem obhájit konání svého klienta očernil chování dítěte. Dostojevskij analyzuje projev Spasoviče, přičemž na jedné straně uznává, že bránit klienta je jeho prací, avšak na straně druhé spisovatel odsuzuje Spasovičovo zneužívání pojmů rodina a otcovská autorita.

Pachatelé nejtěžších zločinů nebyli jen muži, ale častokrát i ženy, svědčí o tom ještě jeden kriminální případ, který otrásl ruskou veřejností, a to případ úkladné vraždy Alexandry Velikanovové. Dostojevskij pravděpodobně neměl v plánu se k tomuto případu vyjadřovat, ale na podnět čtenářů se k němu s opožděním vrací, což si dobře uvědomoval: „*Подумать историю Кауровой (кажется всем уже известную) слишком поздно, да и слову моему в таких характерных явлениях в текущей нашей жизни и среди таких характерных настроений нашей публики я не придаю никакого значения; но по поводу этого дела все-таки стоило бы сказать хоть одно слово, хотя бы даже уже поздно.*“⁷⁸

74 Стр. ДОСТОЕВСКИЙ, Ф. М.: *Полное собрание сочинений. Том двадцать второй. Дневник писателя за 1876 год. Январь – апрель*. Ленинград: Наука, 1981, s. 8.

75 ДОСТОЕВСКИЙ, Ф. М.: *Полное собрание сочинений. Том двадцать второй. Дневник писателя за 1876 год. Январь – апрель*. Ленинград: Наука, 1981, s. 31.

76 ДОСТОЕВСКИЙ, Ф. М.: *Полное собрание сочинений. Том двадцать второй. Дневник писателя за 1876 год. Январь – апрель*. Ленинград: Наука, 1981, s. 31.

77 *Deník spisovatele* za únor 1876, II. kapitola, části I. *O případu Kronenbergově* (rus. orig. *По поводу дела Кроненберга*), II. *Pár slov o advokátech vůbec. Mé naivní a laické představy. Pár slov o talentech vůbec i zvláště* (rus. orig. *Нечто об адвокатах вообще. Мои наивные и необразованные предположения. Нечто о талантах вообще и особенностях*), III. *Reč p. Spasoviče. Obratné triky* (rus. orig. *Речь г-на Спасовича. Ловкие приемы*), IV. *Plody* (rus. orig. *Ягодки*), V. *Herkulovy sloupy* (rus. orig. *Геркулесовы столпы*), VI. *Rodina a naše svátosti. Pár slov na závěr o jedné mladé škole* (rus. orig. *Семья и наши святости. Заключительное слово об одной юной школе*).

78 ДОСТОЕВСКИЙ, Ф. М.: *Полное собрание сочинений. Том двадцать третий. Дневник писателя за 1876 год. Май – октябрь*. Ленинград: Наука, 1981, s. 6.

Posledním kriminálním případem, jemuž se Dostojevskij v *Deníku spisovatele* věnoval, byl případ Džunkovských z roku 1877.⁷⁹ Část *Deníku spisovatele* s názvem *Rodiče Džunkovští a jejich děti* (rus. orig. *Дело родителей Джунковских с родными детьми*). Džunkovští měli ve své péči více dětí, se třemi z nich zacházeli zvláště krutě. Nikolaje, Alexandra a Olgu bili, nechávali o hladu nebo nutili spát na dlažbě. Soud rodiče nakonec osvobodil.

Téměř všichni zločinci z případů, jež Dostojevskij popisuje, byli osvobozeni, protože dle tehdejších zákonů mohl být člověk odsouzen jen za zvláště kruté týrání, při němž došlo ke zlomeninám žeber, končetin nebo při narážení na kůl, jako například týrání Bulharů příslušníky turecké pěchoty, tzv. bašibozuky⁸⁰.

K okrajovým problémům zobrazeným v *Deníku spisovatele* náleží ženská a náboženská otázka. V souvislosti s ženským hnutím v evropských zemích se i v Ruském impériu zmiňovaná ženská otázka čím dále, tím více akcentovala. Ženy ve druhé polovině 19. století neměly stejné společenské postavení a práva jako muži a násilí na nich bylo pácháno takřka pravidelně. Ženská otázka rezonuje v části s názvem *Nesporný demokratismus. Ženy* (rus. orig. *Несомненный демократизм. Женщины*).⁸¹ Dostojevskij obdivoval ženy pro jejich upřímnost, trpělivost, vytrvalost a odvalu. Na stránkách *Deníku spisovatele* proto emancipační snahy žen podpořil, přičemž zdůraznil zejména potřebu jejich vyššího vzdělání: „*Допустив искренно и вполне высшее образование женщины, со всеми правами, которые дает она, Россия еще раз ступила бы огромный и своеобразный шаг перед всей Европой в великом деле обновления человечества.*“⁸² Akcentace potřeby vyššího vzdělání pro ženy zaznívá v *Deníku spisovatele* ještě jednou v tomtéž roce, a to v souvislosti s návštěvou mladé ženy, o níž Dostojevskij napsal takřka na poslední chvíli v části *Znovu o ženách* (rus. orig. *Опять о женщинах*)⁸³, těsně před vydáním červnového *Deníku spisovatele* za rok 1876: „[...] мне опять пришла на мысль потребность высшего образования для женщин, – потребность самая настоятельная и именно теперь, ввиду серьезного запроса деятельности в современной женщине, запроса на

79 *Deník spisovatele* za červenec – srpen 1877, I. kapitola, III. část.

80 Tzv. bašibozuky (rus. башибузки/башибозуки) byli nazýváni příslušníci oddílů turecké pěchoty, kteří však nedostávali plat, ale pouze podíl na získané kořisti. Vyznačovali se nedisciplinovaností, krutostí a násilím vůči civilnímu obyvatelstvu. V Rusku označovali bašibozuky rovněž osoby nepředvídatelného chování. Srov. БЕЛОВИНСКИЙ, Л. В.: *Иллюстрированный энциклопедический историко-бытовой словарь русского народа. XVIII – начало XX в.* Moskva: ЭКСМО, 2007, s. 41.

81 *Deník spisovatele* za květen 1876, II. kapitola, III. část.

82 ДОСТОЕВСКИЙ, Ф. М.: *Полное собрание сочинений. Том двадцать третий. Дневник писателя за 1876 год. Май – октябрь*. Ленинград: Наука, 1981, s. 29.

83 *Deník spisovatele* za červen 1876, II. kapitola, V. část.

образование, на участие в общем деле.“⁸⁴ Ohlas Dostojevského myšlenek o ženách byl patrný i v českém prostředí.⁸⁵

Co se týče náboženské otázky, oficiální denominací bylo v Ruském impériu samozřejmě pravosláví, na území však žily také skupiny obyvatelstva, jež se hlásily k jinému náboženství. Poláci žijící v Ruském impériu byli vyznavači katolictví, jež Dostojevskij neměl v oblibě. Obyvatelé jihu se hlásili k islámu, objevovalo se i protestantství, například sekty redstockistů a štundistů. Zmínky o tzv. štundismu (rus. штунда), jež Dostojevskij nazývá německým protestantismem v lůně pravosláví⁸⁶, najdeme v reakci spisovatele na povídku N. S. Leskova *Zapečetěný anděl* (rus. orig. *Запечатленный ангел*).⁸⁷ Šiřitelem této protestantské víry byl v Chersonské gubernii pastor jménem Boneketberg. Lidé, kteří se přidali ke štundismu, změnili předchozí způsob života zejména tím, že přestali pít, proto si Dostojevskij uvědomuje nebezpečí štundismu: „Секта распространяется с фантастической быстротой, переходит в другие уезды и губернии. Сектанты изменили образ жизни, не пьянствуют.“⁸⁸

Další informace o sektě štundistů nacházíme v části *Iluze. Štundisté a redstockisté* (rus. orig. *Миражи. Штунда и редстокисты*), kde se Dostojevskij kromě štundismu zabývá i další protestantskou sektou nazvanou dle britského misionáře, hraběte Redstocka, tzv. redstockismem (rus. редстокизм). Úspěch redstockismu Dostojevskij shledává v náboženské nejednotnosti Rusů: „Настоящий успех лорда Редстока зиждется единственно лишь на обособлении нашем, на оторванности нашей от почвы, от нации.“⁸⁹ Obě sekty se v ruské společnosti objevily současně, podle Dostojevského se štundismus projevil u obyčejných lidí a redstockismus pak ve vyšších kruzích. Sekty dle spisovatele však brzy zaniknou splynutím s jinou sektou.

Kromě zmiňovaných protestantských sekt štundistů a redstockistů Dostojevskij ještě vzpomíná starověrce (rus. староверы), a to v již zmiňované reakci na Leskovovu povídku *Zapečetěný anděl*. Uvědomiv si zatvrzelost starověrců v příběhu o starověrci, jenž obrátil na pravosláví asi 150 lidí, Dostojevskij vyjádřil nepříjemný pocit a pochybnosti o pravdivosti zachycených událostí.⁹⁰

84 ДОСТОЕВСКИЙ, Ф. М.: *Полное собрание сочинений. Том двадцать третий. Дневник писателя за 1876 год. Май – октябрь*. Ленинград: Наука, 1981, s. 53.

85 Viz například článek M. Havelkové ke 100. výročí narození F. M. Dostojevského. HAVELKOVÁ, M.: *K stým narozeninám F. M. Dostojevského*. In: *Ženský svět*. 1921, roč. XXV, č. 18–19, s. 231–232.

86 ДОСТОЕВСКИЙ, Ф. М.: *Полное собрание сочинений. Том двадцать первый. Дневник писателя 1873. Статьи и заметки 1873–1878*. Ленинград: Наука, 1980, s. 58.

87 *Deník spisovatele za rok 1873*, VII. část.

88 ДОСТОЕВСКИЙ, Ф. М.: *Полное собрание сочинений. Том двадцать первый. Дневник писателя 1873. Статьи и заметки 1873–1878*. Ленинград: Наука, 1980, s. 58.

89 ДОСТОЕВСКИЙ, Ф. М.: *Полное собрание сочинений. Том двадцать второй. Дневник писателя за 1876 год. Январь – Апрель*. Ленинград: Наука, 1981, s. 98.

90 ДОСТОЕВСКИЙ, Ф. М.: *Полное собрание сочинений. Том двадцать первый. Дневник писателя 1873. Статьи и заметки 1873–1878*. Ленинград: Наука, 1980, s. 56.

Početnou sektou se stali i tzv. skopci (rus. скопцы). Byla to sekta, jejíž příslušníci sami sebe dobrovolně kastrovali. Muži si odstraňovali genitálie, ženy nadra.⁹¹ O skopcích a ani jiné kontroverzní sektě Dostojevskij nepíše. Nabízí se otázka, proč se v *Deníku spisovatele* informace o skopcích nevyskytuje. Na otázku je možné odpovědět tak, že v souvislosti s kritickým postojem k Evropě, Dostojevského kritika sekt směřovala především k těm sektám, které se předtím objevily v západní Evropě, tedy k redstockistům a štundistům.

Dostojevskij neopomněl ani židovské etnikum. Podobně jako v jiných zemích měli Židé v impériu podřízené postavení, i když jim článek 67 ústavy zaručoval náboženskou svobodu, mohli žít na území Ruského impéria jen v západních guberniích a na území Polska. V dané souvislosti je možné uvést publikaci ruského spisovatele a nositele Nobelovy ceny Alexandra Solženicyna *Dvě stě let pospolu* (rus. orig. *Двемь лет вместе*)⁹², v jejíž čtvrté kapitole jsou popsány osudy Židů za vlády Alexandra II. v období provádění jeho reformy. Židovská otázka byla dle Solženicyna v tehdejší společnosti stejně naléhavá jako otázka rolnická. Se záměrem docílit asimilace Židů s domácím obyvatelstvem vláda za Alexandra II. na rozdíl od předchozí vlády⁹³ rušila vnější omezení, aniž by byly zkoumány vnitřní příčiny uzavřeného způsobu života židovského obyvatelstva.⁹⁴ V 60. a 70. letech byla většina omezení zrušena⁹⁵, k nejvýznamnějšímu kroku však došlo v roce 1880, kdy bylo dle výnosu ministra vnitra Makova všem Židům uděleno právo trvalého pobytu i mimo pásmo židovského osídlení v západních guberniích.⁹⁶ V důsledku zrušení uvedených omezení se počet židovského obyvatelstva na území Ruska rychle zvyšoval. V období druhé poloviny 19. století žilo v Rusku dle Václava Vebera přibližně tři milióny Židů, na přelomu století jejich počet vzrostl na 5,1 miliónu.⁹⁷ Dle Alexandra Solženicyna tvořili ruští Židé v roce 1880 až 51% světového židovstva.⁹⁸ I když stereotypy

91 Srov. ENGELSTEIN, L.: *Castration and the Heavenly Kingdom. A Russian Folktale*. New York: Cornell University Press, 1999, s. 13.

92 Viz SOLŽENICYN, A.: *Dvě stě let pospolu. Díl I*. Praha: Academia, 2004. 416 s. ISBN 80-200-1140-4; SOLŽENICYN, A.: *Dvě stě let pospolu. Díl II*. Praha: Academia, 2005. 440 s. ISBN 80-200-1267-2.

93 Vláda za Mikuláše I. postupovala zevnitř: nejdříve se snažila zreformovat vnitřní způsob života Židů a následně uvolnit administrativní omezení. Srov. SOLŽENICYN, A.: *Dvě stě let pospolu. Díl I*. Praha: Academia, 2004, s. 108.

94 Srov. SOLŽENICYN, A.: *Dvě stě let pospolu. Díl I*. Praha: Academia, 2004, s. 107–108.

95 V roce 1861 byl zrušen zákaz, dle něhož si Židé nemohli brát do nájmu podniky z velkostatků, rovněž byly zrušeny koncese na výrobu lihovin. Od roku 1865 si Židé mohli najímat služebnictvo křesťanského věrovyznání. V 60. letech se území Ruského impéria začalo otevírat kromě lékařů a obchodníků také kandidátům univerzit (1861), židovským řemeslníkům (1862), lékárníkům, porodním bábám, zvěrolékařům a felčářům (1879). SOLŽENICYN, A.: *Dvě stě let pospolu. Díl I*. Praha: Academia, 2004, s. 110–114.

96 Srov. SOLŽENICYN, A.: *Dvě stě let pospolu. Díl I*. Praha: Academia, 2004, s. 114.

97 ŠVANKMAJER, M. – VEBER, V. et al.: *Dějiny Ruska*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 1995, s. 461.

98 Srov. SOLŽENICYN, A.: *Dvě stě let pospolu. Díl I*. Praha: Academia, 2004, s. 116.

o jejich lichvářství a vykořisťování domácího obyvatelstva existovaly ve společnosti pořád, antisemitistické nálady v ruské společnosti zesílily až v 80. letech 19. století, kdy docházelo k tzv. pogromům a častému pronásledování židovského obyvatelstva. V tomto období emigrovaly, jak uvádí Václav Veber, přibližně dva milióny Židů.⁹⁹

K Židům se Dostojevskij vyjadřuje v části s názvem „*Židovská otázka*“ (rus. orig. „*Еврейский вопрос*“)¹⁰⁰. Jak je patrné, spisovatel uvádí název části do uvozovek, aby poukázal na to, že jeho záměrem nebude opravdové řešení židovské otázky, jen naznačení komplikovaného tématu. K nastínění tématu došlo potom, co se čtenáři *Deníku spisovatele* židovského původu zajímali o Dostojevského vztah k židovskému etniku, přesněji řečeno, jak spisovateli přicházeli od Židů nenávistné dopisy, v nichž byl obviňován z negativního vztahu k Židům, který ovlivnil zejména fakt, že Židé způsobili smrt Ježíše Krista.¹⁰¹

K útokům vůči židovskému obyvatelstvu organizovaných v Ruském impériu v letech 1879 a 1880 se Dostojevskij nevyjadřuje. V českém tisku se na počátku 20. století projevuje již citelné nepřátelství nejen ruského obyvatelstva vůči Židům.¹⁰² Rovněž T. G. Masaryk v prvním díle své trilogie (původně dílogie) *Rusko a Evropa* shledává židovskou otázku nelehkou.¹⁰³ I když otázka útoků vůči Židům nebo kontroverzní sekty skopců v tehdejší společnosti rezonovala, Dostojevskij je na stránkách *Deníku spisovatele* opomenul.

4.4 *Deník spisovatele* zblízka

4.4.1 O čem vypovídá název díla

„*Заглавие – наиболее яркое выражение авторской воли в расстановке акцентов в произведении, в создании иерархии образов.*“¹⁰⁴ Podle lotyšské literární vědkyně

99 ŠVANKMAJER, M. – VEBER, V. et al.: *Dějiny Ruska*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 1995, s. 462.

100 *Deník spisovatele* za březen 1877, II. kapitola, I. část.

101 ДОСТОЕВСКИЙ, Ф. М.: *Полное собрание сочинений. Том двадцать пятый. Дневник писателя за 1877 год. Январь – август*. Ленинград: Наука, 1983, s. 74.

102 O židovské otázce v Rusku pojednává článek E. K. z roku 1903, v němž se konstatuje, že Židé jsou ruské vesnici nebezpeční a pokud by dosáhli rovnoprávnosti s ostatním obyvatelstvem, ruský národ by si jistě podmanili. Autor článku uvádí příčiny tzv. pogromů v letech 1879 a 1880 proti židovskému obyvatelstvu, jimiž jsou hlavně lichvářství, nepoctivý způsob obchodování a vykořisťování ruského obyvatelstva žijícího ve vesnicích. Srov. E. K.: *Židovská otázka*. In: *Rozhledy. Týdeník pro vědu, politiku, literaturu a umění*. 1903, roč. 13, č. 43, s. 1036–1043. Jméno autora článku je uvedeno pouze iniciály. Viz také další články *Židé v Rusku*. In: *Nasinec*. 1899, roč. 21, č. 127, s. 3 nebo *Otázka židovská v Rusku*. In: *Lidové noviny*. 1904, roč. 12, č. 77, s. 3.

103 Srov. MASARYK, T. G.: *Rusko a Evropa*. Díl I. Praha: Jan Laichter, 1930, s. 493.

104 СЫРИЦА, Г.: *Смысловая многоплановость заглавий романов Ф. Достоевского*. In: KUZNECOVS, A.

Galiny Syrice název nejvíce vypovídá o ideové stránce díla, nemusí to však platit vždy. Název díla je možné definovat jako vyjádření intence autora, podnázev může plnit funkci doplnění nebo bližší specifikace názvu. Závísí na samotném autorovi, jak své dílo pojmenuje, jestli název odráží podstatu díla ve větší nebo menší míře. Existují však případy, kdy dílo a jeho název spolu nesouvisějí, nebo souvisějí jen zdánlivě, čímž název získává roli jisté zástěrky nebo, lépe řečeno, masky.¹⁰⁵

Zkoumání názvů literárních děl v minulosti, ale i dnes zůstává na periferii zájmu literárních vědců.¹⁰⁶ Výzkum názvů děl F. M. Dostojevského je v současnosti zaměřen na díla, v jejichž názvu se objevuje obecné označení nebo vlastní jméno postavy, resp. postav. Připomeňme například studie již zmiňované lotyšské literární vědkyně¹⁰⁷ i slovenského dostojevského Andreje Červeňáka, jenž svoji tzv. esteticko-antropologickou koncepci argumentuje na základě Dostojevského díla. Tím, že název jeho děl zdůrazňuje zaměření na člověka, můžeme mimo jiné mluvit o antropocentrickém charakteru Dostojevského tvorby, například již první Dostojevského novela *Chudí lidé*, ale také další romány *Hráč*, *Idiot* a nakonec *Bratři Karamazovovi* v názvu ukrývají člověka.¹⁰⁸ Názvy, v nichž se nachází člověk, jsou také přítomny v črtě *Stoletá*, povídkách *Polzunkov*, *Pan Probaščin* (rus. orig. *Госноду Прокшапчин*), *Chlapec u Krista na Vánoce*, v novelách *Dvojník*, *Sen směšného člověka* a *Plachá*. Zajímavé je, že se v názvech objevuje také kategorie prostředí, Petěrburg

(ed.): VALODA – 1997. *Humanitārās fakultātes VII Zinātniskie lasījumi. Fonētika un gramatika. Leksika. Teksts un kultūra. Metodika*. Daugavpils: Saule, 1999. s. 137.

105 Dále je možné uvést specifický příklad pocházející ze slovenského prostředí. Několikrát zmiňovaný slovenský literární vědec Andrej Červeňák pojmenoval svoji literárněteoretickou práci *Socialistický realizmus v diskusii* (1983). Myslel si, že název bude dostatečně „konformní“, aby práce mohla být publikována. Doufal, že si ve spojitosti s názvem cenzori socialistický realismus interpretují jako fenomén, o kterém se na stranických schůzích často diskutuje. Název nakonec vhodný nebyl, protože jeden z cenzorů si socialistický realismus vyložil jako jev, který existuje jen v diskuzi, což nakonec byl i skrytý význam Červeňákova názvu: „*Socialistický realizmus v diskusii (1983) podával obraz sovietskych diskusií o ňom medzi zjazdmi strany, na ktorých sa vytyčovali nové úlohy pre literatúru. [...] napriek tomu mi kniha priniesla iba ťažkosti... Dal si ma zavolať súdruh Pezlár. [...] Už samotný názov vašej práce je oportunistický – Socialistický realizmus, – nepoviem, ale vychádza, že socialistický realizmus existoval iba v diskusiách. Trafil kliniec po hlavičke.*“ ČERVEŇÁK, A. – VLADÁR, J. – ZRUBEC, L.: *Moje/naše najmilšie*. Nitra: Spolok slovenských spisovateľov, Filozofická fakulta UKF v Nitre, 2009, s. 46–47.

106 V minulých letech poukazyval na tuto skutečnost Josef Hrabák, v současnosti Veronika Štěpánová. Srov. HRABÁK, J.: *K morfologii současné prózy*. Brno: BLOK, 1969, s. 40 a ŠTĚPÁNOVÁ, V.: *Klasifikace titulů literárních děl*. [online]. [cit. 5. 11. 2020]. Text je dostupný z: <https://www.pulib.sk/web/kniznica/elpub/dokument/Olostiak3/subor/43-stepanova.pdf>.

107 Viz tyto studie: СЫРИЦА, Г.: *Смысловая многоплановость заглавий романов Ф. Достоевского*. In: KUZNECOVS, A. (ed.): VALODA – 1997. *Humanitārās fakultātes VII Zinātniskie lasījumi. Fonētika un gramatika. Leksika. Teksts un kultūra. Metodika*. Daugavpils: Saule, 1999. s. 137–145. СЫРИЦА, Г.: *Смысловая многоплановость заглавия последнего романа Ф. Достоевского*. In: MURANE, S. (ed.): *Humanitārās fakultātes VIII Zinātniskie lasījumi. Leksikologija, fonetika, gramatika. Valoda, teksts un kultūra. Metodika*. Daugavpils: Saule, 1999, s. 112–125.

108 Blíže viz MURÁNSKA, N. (ed.): *Dostojevskij a dnešok*. Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa, Klub Fiodora Michajloviča Dostojevského, 2007, s. 5–7.

druhé poloviny 19. století. Implicitně jej nalzááme v názvu *Bílých nocí*, explicitně v názvu esejistického díla *Petrohradské snění ve verších a v próze* a v podnázvu novely *Dvojník*. Co se týče názvu ostatních děl, vyjadřují kauzalitu, jako například román *Zločin a trest*, nebo hlavní myšlenku, například v povídce *Zlý žert*.

Problematickou názvu, avšak v souvislostech se žánrovým typem románové kroniky v ruském prostředí¹⁰⁹ a později v překladových souvislostech¹¹⁰, se zabýval Ivo Pospíšil. V monografii *Ruská románová kronika* vypracoval podrobnou typologii názvů ruských románových kronik 19. a počátku 20. století.¹¹¹ Ve stati *Pragmatika titulu literárního díla* vymezil na základě výzkumu titulů ruské sovětské prózy 70. let minulého století a jejich českých překladů pět typů tvarových proměn.¹¹²

Již samotný název nebo podnázev Dostojevského děl může implikovat žánrové zařazení, v některých případech však může být naznačení žánru v názvu nebo podnázvu matoucí. Podobný postup využíval například N. S. Leskov, jenž v některých případech žánrové zařazení svého díla jeho podnázvem zamlžoval.¹¹³ Tendenci, kterou pozorujeme u Leskova, se objevuje i u Dostojevského. Například *Román v devíti dopisech* na základě délky není románem, ale povídkou, jejíž bližší specifikaci již v názvu „*v devíti dopisech*“ („*в девяти письмах*“) je naznačena epistolární forma díla. Jedná se o lichý počet dopisů s přesným datováním, přičemž na konci povídky je umístěn ještě epilog. Název díla slouží v tomto případě jako bližší vymezení formální stránky díla. Novela *Dvojník* obsahuje podnázev *Petrohradská poéma*. V 19. století pozorujeme inklinaci k žánru poémy například u N. V. Gogola i názvem díla. Žánr poémy v podnázvu Dostojevského novely je odkazem na romantismus, kdy byl tento žánr často využíván. Dostojevskij tím poukazuje na rysy poémy v novele *Dvojník*, jimiž jsou dramaticčnost, gradace syžetu a tragické vyvrcholení osudu Goljadkina.

V názvu esejistického díla *Zimní poznámky o letních dojmech* nacházíme výraz poznámky, který podle nás poukazuje na dokumentární charakter díla a naznačuje jistou útržkovitost neboli fragmentárnost, typickou pro díla patřící k věcné literatuře. Zároveň se jedná o zimní poznámky o Dostojevského dojmech z léta, čímž Dostojevskij vyjadřuje skutečnost, že jeho poznámky vznikají s jistým časovým

109 Viz POSPÍŠIL, I.: *Ruská románová kronika*. Brno: Univerzita J. E. Purkyně, 1983, s. 67–68.

110 Viz POSPÍŠIL, I.: *Pragmatika titulu literárního díla*. In: *Universitas*. 1985, roč. 18, č. 2, s. 17–22.

111 Na základě kategorie postavy, místa děje a času Ivo Pospíšil vymezil čtyři typy názvů ruských románových kronik 19. století – 1. podle hlavní postavy nebo skupiny postav, 2. místa děje, 3. místa a času děje a 4. podle hlavní postavy nebo skupiny postav a času. Srov. POSPÍŠIL, I.: *Ruská románová kronika*. Brno: Univerzita J. E. Purkyně, 1983, s. 67.

112 1. Minimální posuny významu titulu, 2. posuny ve významu titulu z důvodu přiblížení k recepčnímu prostředí, 3. posuny ve významu titulu vzhledem k možnostem jazykového systému, 4. deformace významu titulu a 5. atraktivizace významu titulu. Srov. POSPÍŠIL, I.: *Pragmatika titulu literárního díla*. In: *Universitas*. 1985, roč. 18, č. 2, s. 18–21.

113 Blíže viz POSPÍŠIL, I.: *Proti proudu (Studie o N. S. Leskovovi)*. Brno: Sprint-Print, 1992, s. 18. Viz také KOSTŘICA, V.: *Studie o ruské klasické literatuře*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1986, s. 89.

vým odstupem. Antiteze zimní – letní akcentuje časový odstup autorovy zkušenosti od vzniku poznámek (podle nás více než antiteze jarní – podzimní). Název dalšího esejistického díla *Petrohradské snění ve verších a v próze* vyjadřuje pomezí literárních rodů epiky a lyriky. Připomeňme, že v období klasicismu byly rozlišovány dva literární rody, a to lyrika a epika, drama nepředstavovalo svébytný literární rod, protože bylo psáno ve verších.¹¹⁴

Označení žánru nacházíme také v názvu *Deníku spisovatele*. Dostojevskij nazývá toto dílo deníkem již v samotném názvu, psal o něm jako o deníku. I když se v případě *Deníku spisovatele* jedná o vícežánrové dílo, deník je tím žánrem, k němuž má toto Dostojevského dílo nejbližší. Je nutné si však uvědomit, že žánrový charakter *Deníku spisovatele* není možné obsáhnout jedním termínem. Zvláštním případem jsou tři díla, vloženy do *Deníku spisovatele* – *Bobek*, *Sen směšného člověka* a *Plachá*. První z nich, fantastickou povídkou *Bobek*, Dostojevskij pojmenoval podtitulem *Čísi zápisky*, jenž akcentuje autentičnost a důvěryhodnost zápisů. Podtitul tak žánr „maskuje“, čímž odvádí pozornost od jeho skutečné podstaty a vzniká podoba žánru nazývaná tzv. pseudožánrem neboli kvazižánrem. Novely *Sen směšného člověka* a *Plachá* nesou podtitul fantastická povídka. Nabízí se však ještě otázka, proč Dostojevskij označuje své novely jako povídky. Důvodem byl zřejmě fakt, že ve druhé polovině 19. století teorie literárních žánrů vymezovala v rámci epiky pouze povídku a román. V době Dostojevského nebyla teorie literárních žánrů rozpracována do takové míry, jak je tomu dnes. Dodejme, že literární genologie se jako svébytná literárněvědná disciplína etablovala ve 20. a 30. letech 20. století.¹¹⁵

Vraťme se k dílčím částem *Deníku spisovatele* v první a druhé fázi vydávání. Všechny názvy, které si Dostojevskij zvolil, podle nás text jasně vystihují. Již na pohled však pozorujeme markantní rozdíl v jejich délce, názvy částí z první fáze vydávání *Deníku spisovatele* jsou kratší, obsahují jedno až tři slova, naopak názvy dílčích částí ve druhé fázi vydávání *Deníku spisovatele* jsou delší, někdy mají podobu věty, čímž mohou vzbudit polemiku. Proč k tomu docházelo? Když Dostojevskij publikoval *Deník spisovatele* v periodiku *Občan*, měl omezené možnosti, i co se týče délky názvu. Jasně dominují jednoslovné a dvouslovné názvy, například *Prostředí*, *Vlas*, *Bobek*, *Učitelé*, *Maškara*, *O výstavě*, *Drobné obrázky*, *Lidé zašlých časů*, *Zkormoučená tvář*. Víceslovné názvy se objevují výjimečně, například *Něco málo o sobě*, *Půlka dopisu „jisté osoby“*, *Pár slov o prášení*, *Jeden z bludu našich dní*. Víceslovné názvy si Dostojevskij zvolil ve čtvrté části (*Něco málo o sobě*), v osmé části (*Půlka dopisu „jisté osoby“*) a následně dvakrát na konci první fáze v patnácté a šestnácté části (*Pár slov o prášení*, *Jeden z bludu našich dní*), až když Dostojevskij věděl,

114 Blíže viz POSPÍŠIL, I.: *Literární genologie*. Brno: Masarykova univerzita, 2014, s. 18.

115 Paul van Tieghem publikoval v časopisu *Helicon* studii *Otázka literárních žánrů*, v níž si pro teorii literárních žánrů zvolil pojem genologie. POSPÍŠIL, I.: *Literární genologie*. Brno: Masarykova univerzita, 2014, s. 8.

že jeho *Deník spisovatele* na stránkách periodika *Občan* nebude vycházet. Volba víceslovných názvů uvedených částí souvisí podle nás s tím, že tyto dílčí části vznikaly bez delšího přemýšlení, tj. vyznačují se menší mírou stylizace.

4.4.2 Začátky a konce anebo K poetice incipitů a explicitů

S cílem poukázat na hlubší význam prvních a posledních vět, tzv. incipitů a explicitů Dostojevského stěžejních děl, žánrově souvisejících s *Deníkem spisovatele*, je vhodné odkázat názvem této dílčí části na monografii Andreje Červeňáka se stejným názvem¹¹⁶.

Incipit a explicit sehrávají v literárním díle důležitou roli. Prvním literárním vědcem, který se v českém prostředí incipitu a explicitu věnoval, byl Josef Hrabák. Incipit a explicit literárního díla definoval v monografii *K morfologii současné prózy* (1969).¹¹⁷ V definici incipitu Hrabák vycházel z typologie Galfrida de Vino Salva, jenž vymezil dva základní typy incipitu – začátek přirozený a umělý, přičemž v rámci umělého incipitu ještě rozlišil další tři začátky literárního díla (vyprávění od začátku, vyprávění od středu a vyprávění od konce); a z typologie Jeana de Garlande, jenž určil ještě jeden umělý způsob začátku, a to formu antického prologu.¹¹⁸ Tři typy zakončení literárního díla dle Galfrida de Vino Salva Hrabák redukuje na dva typy: zakončení syžetovou situací a zakončení shrnutím ideje díla.¹¹⁹

Povahu incipitu a explicitu v souvislosti s žánrem ruské románové kroniky zkoumal Ivo Pospíšil v monografiích *Labyrint kroniky* a *Ruská románová kronika*.¹²⁰ Pospíšil poukazuje na spjatost incipitů a explicitů se syžetem díla: incipit anticipuje události, které budou následovat, explicit může sloužit jako důležitý interpretační klíč: „*Se syžetem úzce souvisí problematika incipitu a explicitu románové kroniky. Incipit předznamenává její stavbu, explicit může být klíčem k jejímu pochopení.*“¹²¹ Zkoumané románové kroniky Ivo Pospíšil rozdělil na základě povahy incipitu do čtyř skupin:

1. popis hrdinova života,
2. incipit in medias res,
3. popis historie objektu,
4. popisy hrdinů.

116 Viz ČERVENĚÁK, A.: *Začiatky a konce*. Bratislava: T.R.I. MÉDIUM, 2002, 108 s. ISBN 80-88676-30-4.

117 Viz HRABÁK, J.: *K morfologii současné prózy*. Brno: BLOK, 1969. 196 s.

118 Srov. HRABÁK, J.: *K morfologii současné prózy*. Brno: BLOK, 1969, s. 61–62.

119 Srov. HRABÁK, J.: *K morfologii současné prózy*. Brno: BLOK, 1969, s. 165.

120 Viz POSPÍŠIL, I.: *Ruská románová kronika*. Brno: Univerzita J. E. Purkyně, 1983, 132 s. a POSPÍŠIL, I.: *Labyrint kroniky. Pokus o teoretické vymezení žánru*. Brno: Blok, 1986, 193 s.

121 POSPÍŠIL, I.: *Ruská románová kronika*. Brno: Univerzita J. E. Purkyně, 1983, s. 74.

Dochází tak k závěru, že v povaze incipitu a explicitu románové kroniky se projevuje časoprostorová dominanta, přičemž incipit reflektuje prostorové vztahy a explicit dokresluje časové relace.¹²²

Josef Peterka definuje incipit v širším smyslu jako vstupní fázi kompozice literárního díla, v užším smyslu jako počáteční slovo nebo vstupní text starých rukopisů, které nebyly opatřeny titulem.¹²³ Explicit díla je podle Peterky závěrečnou fází kompozice literárního díla. Vymezuje tři typy závěru:

1. tzv. ustalující, zhodnocující neboli resumující závěr, který může zdůrazňovat určitou pasáž syžetu,
2. tzv. dynamizující závěr, který nabízí další možnosti syžetu nebo interpretace díla,
3. závěr s volnou motivací bez racionální vazby a důrazem na atmosféru, která v případě happy endu může vyznít lacině.¹²⁴ Pod odborným vedením Josefa Peterky vzniklo o incipitech a explicitech několik závěrečných prací.¹²⁵

Podívejme se na povahu incipitů a explicitů Dostojevského děl žánrově souvisejících s *Deníkem spisovatele*, to znamená v dílech, ve kterých se objevují struktury připomínající žánr deníku (epistolární forma), jako i rysy deníkového žánru (ich-perspektiva, prvky konfese, temporalita a polygeneričnost). V incipitu epistolární novely *Chudí lidé* je možné pozorovat časovou ukotvenost, čteme o pocitu štěstí, který prožívá Makar Děvuškin, když uviděl obličej své milé Vareňky Dobrosjoloovové.¹²⁶ Epistolární forma románu umožňuje poznání přesného data, k němuž se dopisy vážou. Autorem prvního a posledního dopisu byl Makar Děvuškin, první dopis píše 8. dubna, jeho poslední dopis však datován není. Poslední dopis Vareňky pochází z 30. září. Dostojevskij uvádí víceméně přesné časové údaje „*вечером, часов в семь*“, kdy Děvuškin zahlédl obličej Vareňky. V explicitu se dozvídáme o ztrátě Vareňky, kterou si odvádí statkář Bykov.¹²⁷

122 Srov. POSPÍŠIL, I.: *Ruská románová kronika*. Brno: Univerzita J. E. Purkyně, 1983, s. 74 a 76.

123 VLAŠÍN, Š. et al.: *Slovník literární teorie*. Praha: Československý spisovatel, 1984, s. 150. Autor hesla – Josef Peterka.

124 VLAŠÍN, Š. et al.: *Slovník literární teorie*. Praha: Československý spisovatel, 1984, s. 105. Autor hesla – Josef Peterka.

125 Blíže viz HOZMAN, V.: *Čím začínají romány? K poetice incipitu: na materiálu českých románů 20. století*. Bakalářská práce. Praha: Univerzita Karlova, Pedagogická fakulta, 2011. 55 s.; HONCŮ, H.: *Čím končí romány?* Bakalářská práce. Praha: Univerzita Karlova, Pedagogická fakulta, 2014. 55 s.; MAZÁNKOVÁ, A.: *Jak končí Páralovy romány?* Bakalářská práce. Praha: Univerzita Karlova, Pedagogická fakulta, 2017. 58 s.

126 „*Вчера я был счастлив, чрезмерно счастлив, донельзя счастлив! Вы хоть раз в жизни, упрямца, меня послушали. Вечером, часов в семь, просыпаюсь [...] вдруг, невзначай, подымаю глаза, – право, у меня сердце вот так и запрыгало! [...] тут же показалось мне, что и личико ваше мелькнуло у окна, что и вы ко мне из комнатки вашей смотрели, что и вы обо мне думали.*“ ДОСТОЕВСКИЙ, Ф. М.: *Чужая жена и муж под кроватью. Романы, повести*. Москва: ЭКСМО, 2008, s. 7.

127 „*Ах, родная моя, что сло! Ведь вот я теперь и не знаю, что это я пишу, никак не знаю, ничего не знаю, и не переписываю, и слогу не выправляю, а пишу только бы писать, только бы вам написать*

Incipit dalšího díla, které je epistolární formou spjato s novelou *Chudí lidé*, povídky *Román v devíti dopisech*, začíná *in medias res*, dopisem Pjotra Ivanyče Ivanu Petroviči: „*Вот уже третий день, как я, можно сказать, гоняюсь за вами, драгоценнейший друг мой, имея переговорить о наинужнейшем деле, и нигде не встречаю вас.*“¹²⁸ Již na začátku je zřejmý časový údaj „*третий день*“, který odkazuje k trinitě, tedy k symbolice tří, která je s Dostojevského tvorbou propojena. Začátek povídky definujeme jako *in medias res*, protože už z první věty je zřejmý konflikt díla. Pjotr Ivanyč se nemůže sejit s Ivanem Petrovičem a promluvit s ním o pro něj důležité záležitosti. V explicitu povídky Ivan Petrovič obdržel dva dopisy, jimiž se v povídce celá záležitost vysvětlí.¹²⁹

Novela *Bílé noci* napsaná v ich-formě je rozdělena do dílčích příběhů čtyř nocí a jednoho rána a může svým charakterem také připomínat epistolární žánr. Incipit díla navozuje atmosféru první noci a vzpomínky na mládí plné sentimentu. Postava vypravěče – snílka se ke čtenáři obrací slovy: „*Была чудная ночь, такая ночь, которая разве только и может быть тогда, когда мы молоды, любезный читатель.*“¹³⁰ Explicit *Бílých nocí* má povahu řečnické otázky: „*Боже мой! Целая минута блаженства! Да разве этого мало хоть бы и на всю жизнь человеческую?*“¹³¹ Vypravěč uvažuje o tom, že jeho setkání s Nastěnkou pro něj znamenalo celý život.

Dále pohlédneme na incipity a explicity děl, v nichž se kumulují autobiografické rysy, romány *Ponižení a uražení*, *Zápisky z Mrtvého domu*, *Idiot* a novelu *Zápisky z podzemí*. Začátek románu s autobiografickými rysy *Ponižení a uražení* čtenáře uvádí do situace, kdy vypravěč Ivan Petrovič hledá pro sebe vhodný byt. Opět nechybí přesné časové vymezení – rok, měsíc a část dne: „*прошлого года, двадцать второго марта, вечером*“¹³². Z explicitu románu se dozvídáme o setkání Ivana Petroviče s Natašou krátce po pohřbu Nelli. Nataša má výčitky svědomí, protože zničila Ivanovo štěstí.¹³³ I když v jejich štěstí již nestojí žádné překážky, šťastní být

побольше... Голубчик мой, родная моя, маточка вы моя!“ ДОСТОЕВСКИЙ, Ф. М.: *Чужая жена и муж под кроватью. Романы, повести*. Москва: ЭКСМО, 2008, s. 128.

128 ДОСТОЕВСКИЙ, Ф. М.: *Полное собрание сочинений. Том первый. Бедные люди. Повести и рассказы 1846–1847*. Ленинград: Наука, 1972, s. 230.

129 „Евгений Николаич на днях уезжает в Симбирск, по делам своего деда, и просил меня похлопотать о путничке; не хотите ли?“ ДОСТОЕВСКИЙ, Ф. М.: *Полное собрание сочинений. Том первый. Бедные люди. Повести и рассказы 1846–1847*. Ленинград: Наука, 1972, s. 239.

130 ДОСТОЕВСКИЙ, Ф. М.: *Чужая жена и муж под кроватью. Романы, повести*. Москва: ЭКСМО, 2008, s. 131.

131 ДОСТОЕВСКИЙ, Ф. М.: *Чужая жена и муж под кроватью. Романы, повести*. Москва: ЭКСМО, 2008, s. 182.

132 ДОСТОЕВСКИЙ, Ф. М.: *Полное собрание сочинений. Том третий. Село Степанчиково и его обитатели. Униженные и оскорбленные*. Ленинград: Наука, 1972, s. 169.

133 „Когда мы воротились с похорон Нелли, мы с Наташей пошли в сад. День был жаркий, сияющий светом. Через неделю они уезжали. Наташа взглянула на меня долгим, странным взглядом. – Ваня, –

nemohou. V závěru románu se projevuje Dostojevského koncepce štěstí, podle níž neexistuje absolutní štěstí, jen štěstí relativní, v úplném štěstí postavám vždy brání nějaká překážka.

Incipit románu *Zápisky z Mrtvého domu*, jenž je označen atributem autobiografický, mapuje prostor, v němž se děj románu bude odehrávat: „*В отдаленных краях Сибири, среди степей, гор или непроходимых лесов, попадаются изредка маленькие города, с одной, много с двумя тысячами жителей, деревянные, невзрачные, с двумя церквями – одной в городе, другой на кладбище, – города, похожие более на хорошее подмосковное село, чем на город.*“¹³⁴ Uvedení do lokality evokuje dojem příjezdu, přibližování se k lokalitě. Žádný časový údaj v incipitu nenajdeme, v románu však pozorujeme jen ukotvenost v prostoru. V explicitu románu čteme o osvobození Gorjančikova, což pro něj znamenalo nový život.¹³⁵ Explicit *Zápisů z Mrtvého domu* nám připomíná explicit románu *Zločin a trest*, zejména formulací „*новая жизнь, воскресенье из мертвых*“, protože odkazuje na nový začátek, nový příběh. Incipit románu *Idiot* se opět vyznačuje časovou ukotveností. Dostojevskij uvádí měsíc, období a hodinu příjezdu knížete Myškina do Petěrburgu: „*В конце ноября, в оттепель, часов в девять утра, поезд Петербургско-Варшавской железной дороги на всех парах подходил к Петербургу.*“¹³⁶ Explicit tvoří slova Jelizavety Prokofjevny kritizující všechno neruské.¹³⁷

Incipit konfesijního díla *Zápisky z podzemí* má charakter *in medias res*, protože hrdina z podzemí již hned na začátku přiznává své nejhorší vlastnosti: „*Я человек больной... Я злой человек. Непривлекательный я человек.*“¹³⁸ Nutno zmínit, že začátek díla obsahuje ještě důležitou autorskou poznámku, v níž si Dostojevskij před čtenářem vytváří odstup od hrdiny a jeho zápisů tím, že se jedná

сказала она, – Ваня, ведь это был сон! – Что было сон? – спросил я. – Всё, всё, – отвечала она, – всё, за весь этот год. Ваня, зачем я разрушила твоё счастье? И в глазах её я прочёл: Мы бы могли быть навеки счастливы вместе!“ ДОСТОЕВСКИЙ, Ф. М.: Полное собрание сочинений. Том третий. Село Степанчиково и его обитатели. Униженные и оскорбленные. Ленинград: Наука, 1972, с. 442.

134 ДОСТОЕВСКИЙ, Ф. М.: Полное собрание сочинений. Том четвертый. Записки из Мертвого дома. Ленинград: Наука, 1972, с. 5.

135 „Кандалы упали. Я поднял их... Мне хотелось поддержать их в руке, взглянуть на них в последний раз. Точно я дивился теперь, что они сейчас были на моих же ногах. – Ну, с богом! с богом! – говорили арестанты отрывистыми, грубыми, но как будто чем-то довольными голосами. Да, с богом! Свобода, новая жизнь, воскресенье из мертвых... Экая славная минута!“ ДОСТОЕВСКИЙ, Ф. М.: Полное собрание сочинений. Том четвертый. Записки из Мертвого дома. Ленинград: Наука, 1972, с. 232.

136 ДОСТОЕВСКИЙ, Ф. М.: *Идиот*. Москва: ЭКСМО, 2009, с. 7.

137 „Хлеба нигде испечь хорошо не умеют, зиму, как мыши в подвале, мерзнут, – говорила она, – по крайней мере вот здесь, над этим бедным, хоть по-русски заплакала, прибавила она, в волнении указывая на князя, совершенно её не узнававшего. Довольно увлекаться-то, пора и рассудку послужить. Все это, и вся эта заграница, и вся эта ваша Европа, все это одна фантазия, и все мы, за границей, одна фантазия... помните мое слово, сами увидите!“ ДОСТОЕВСКИЙ, Ф. М.: *Идиот*. Москва: ЭКСМО, 2009, с. 670.

138 ДОСТОЕВСКИЙ, Ф. М.: Полное собрание сочинений в тридцати томах. Том пятый. Повести и рассказы 1862–1866. Изрок. Ленинград: Наука, 1873, с. 99.

o fiktivní postavu a zápisky.¹³⁹ Explicit novelty se podobně jako v případě románu *Zločin a trest* nebo *Zápisky z Mrtvého domu* vyznačuje příběhovostí. Na základě autorského slova se dozvídáme, že se hrdina z podzemí ke svým zápiskům opět vrací a vzniknou tak nové zápisky, nový příběh, avšak jeho dosavadní zápisky jsou tímto uzavřeny: „Впрочем, здесь еще не кончаются «записки» этого парадоксалиста. Он не выдержал и продолжал далее. Но нам тоже кажется, что здесь можно и остановиться.“¹⁴⁰

Román *Bratři Karamazovovi* zaujímá zvláštní místo, protože nepatří k Dostojevského tvorbě, která *Deníku spisovatele* předcházela, ale jedná se o dílo, které vyšlo zároveň s posledními částmi *Deníku*. V incipitu Dostojevskij uvádí citaci z *Bible* o pšeničném zrně, jehož funkce v románu je zřejmě anticipační. Román samotný otevírá slovo autora, v němž před čtenáři zdůvodňuje, proč ústřední postavou jeho románu bude zejména Aljoša Karamazov.¹⁴¹ Dále již následuje první kapitola, v níž čtenáře Dostojevskij s postavou Aljoši blíže seznamuje.¹⁴² Můžeme si všimnout opakující se číslovky tři „был третьим сыном“, „принадлежать лет назад“. V epilogu, v němž se projevují vlivy filozofie ruského transcendentního filozofa Nikolaje Fjodorova, Dostojevskij nastolil problematiku nesmrtelnosti člověka v jeho lidské podobě: „– И вечно так, всю жизнь рука в руку! Ура Карамазову! – еще раз восторженно прокричал Коля и еще раз все мальчишки подхватили его восклицание.“¹⁴³

Podívejme se ještě na incipity dvou esejistických děl, jež vznikly před *Deníkem spisovatele* – *Zimní poznámky o letních dojmech* a *Petrohradské snění ve verších a v próze*. Začátek díla *Zimní poznámky o letních dojmech* zní následovně: „Вот уже сколько месяцев толкуете вы мне, друзья мои, чтоб я описал вам поскорее мои загранич-

139 „И автор записок и самые «Записки», разумеется, вымышлены. Тем не менее такие лица, как сочинитель таких записок, не только могут, но даже должны существовать в нашем обществе, взяв в соображение те обстоятельства, при которых вообще складывалось наше общество.“ ДОСТОЕВСКИЙ, Ф. М.: Полное собрание сочинений в тридцати томах. Том пятый. Повести и рассказы 1862–1866. Изрок. Ленинград: Наука, 1873, s. 99.

140 ДОСТОЕВСКИЙ, Ф. М.: Полное собрание сочинений в тридцати томах. Том пятый. Повести и рассказы 1862–1866. Изрок. Ленинград: Наука, 1873, s. 179.

141 „Начиная жизнеописание героя моего, Алексея Федоровича Карамазова, нахожусь в некотором недоумении. А именно: хотя я и называю Алексея Федоровича моим героем, но, однако, сам знаю, что человек он отнюдь не великий, а посему и предвижу неизбежные вопросы вроде таковых: чем же замечателен ваш Алексей Федорович, что вы выбрали его своим героем? Что сделал он такого? Кому и чем известен? Почему я, читатель, должен тратить время на изучение фактов его жизни?“ ДОСТОЕВСКИЙ, Ф. М.: Полное собрание сочинений. Том четырнадцатый. Братья Карамазовы. Книги I–X. Ленинград: Наука, 1976, s. 5.

142 „Алексей Федорович Карамазов был третьим сыном помещика нашего уезда Федора Павловича Карамазова, столь известного в свое время (да и теперь еще у нас припоминаемого) по трагической и темной кончине своей, приключившейся ровно тринадцать лет назад и о которой сообщу в своем месте.“ ДОСТОЕВСКИЙ, Ф. М.: Полное собрание сочинений. Том четырнадцатый. Братья Карамазовы. Книги I–X. Ленинград: Наука, 1976, s. 7.

143 ДОСТОЕВСКИЙ, Ф. М.: Полное собрание сочинений. Том пятнадцатый. Братья Карамазовы. Книги XI–XII. Эпilog. Рукописные редакции. Ленинград: Наука, 1976, s. 197.

ные впечатления, не подозревая, что вашей просьбой вы ставите меня просто в тупик. Что я вам напишу? Что расскажу нового, еще неизвестного, нерассказанного?¹⁴⁴ Pozorujeme neurčitý časový údaj „сколько месяцев“, což představuje dobu, v jejíž průběhu přátelé nabádají Dostojevského k napsání dojmů z cest po západní Evropě. Fakt, že se jedná o časové období delší než dva měsíce, již předem evokuje, že nepůjde jen o kladné dojmy. Explicit popisuje stereotypy buržoazního světa.¹⁴⁵ Esejistické dílo *Petrohradské snění ve verších a v próze* začíná slovy: „– О, да будет проклята навеки моя должность – должность фельетониста!... Не беспокойтесь, господа, это не я восклицаю! Признаюсь, что такое начало было бы слишком эксцентрично для моего фельетона.“¹⁴⁶ Explicit esejí se opět nese v duchu přiběhovosti. Slíbený sen spisovatel převypráví čtenářům v dalším díle „Каков рассказ будет – не знаю, но история, уверяю вас, интересная.“¹⁴⁷

Když se vrátíme k *Deníku spisovatele*, na incipit a explicit tohoto díla můžeme nahlížet z holistického pohledu, tedy z pohledu celku, nebo z pohledu každé z jeho dílčích částí. Incipit *Deníku spisovatele* jako celku je uveden pro *Deník* důležitou informací, a to informací o začátku Dostojevského redaktorské práce v periodiku *Общан*: „Двадцатого декабря я узнал, что уже все решено и что я редактор Гражданина. Это чрезвычайное событие, то есть чрезвычайное для меня (я никого не хочу обижать), произошла, однако, довольно просто.“¹⁴⁸ Jak již bylo uvedeno, z důvodu předčasné smrti F. M. Dostojevského nebyl žánrový experiment v *Deníku spisovatele* dotažen do konce a spisovatelovou smrtí končí i jeho *Deník*. Explicit *Deníku spisovatele* jako celku tedy nevznikl v intencích spisovatele, ale naopak, je ukončením jenom dílčí části.¹⁴⁹

Pokusme se odpovědět na otázku, jaké je specifikum incipitů a explicitů střední epiky z *Deníku spisovatele*. První povídkou, kterou Dostojevskij vložil do *Deníku spisovatele*, je povídka *Bobek*. Její incipit nám může připomenout novelu *Зáписки з podzemí*, protože i v povídce *Bobek* se Dostojevskij od zápisů hlavní postavy vzdaluje: „этот раз помещаю «Записки одного лица». Это не я; это совсем

144 ДОСТОЕВСКИЙ, Ф. М.: *Полное собрание сочинений в тридцати томах. Том пятый. Повести и рассказы 1862–1866. Изрок.* Ленинград: Наука, 1873, s. 46.

145 „Брибри и мабишь выходят из театра совершенно довольные, успокоенные и утешенные. Гюстав их сопровождает и, подсаживая чужую мабишь в фиакр, потихоньку целует у нее ручку... Все идет как следует.“ ДОСТОЕВСКИЙ, Ф. М.: *Полное собрание сочинений в тридцати томах. Том пятый. Повести и рассказы 1862–1866. Изрок.* Ленинград: Наука, 1873, s. 98.

146 ДОСТОЕВСКИЙ, Ф. М.: *Полное собрание сочинений. Том девятнадцатый. Публицистика и письма.* Ленинград: Наука, 1979, s. 67.

147 ДОСТОЕВСКИЙ, Ф. М.: *Полное собрание сочинений. Том девятнадцатый. Публицистика и письма.* Ленинград: Наука, 1979, s. 85.

148 ДОСТОЕВСКИЙ, Ф. М.: *Полное собрание сочинений. Том двадцать первый. Дневник писателя 1873. Статьи и заметки 1873–1878.* Ленинград: Наука, 1980, s. 5.

149 Na tomto místě se projevuje i společný rys žánru deníku a kroniky – jedno z jejich možných ukončení, kterým je smrt kronikáře nebo autora deníku.

другое лицо. Я думаю, более не надо никакого предисловия.¹⁵⁰ V explicitu povídky zaznívá: „Снесу в Гражданин; там одного редактора портрет тоже выставили. Авось напечатают.“¹⁵¹ Vidíme, že periodikum *Общан*, na jehož stránkách *Deník spisovatele* v letech 1873–1874 vycházel, Dostojevskij přímo pojmenoval. Další povídkou vloženou do Dostojevského *Deníku spisovatele* byl *Mužik Marej*. Incipit povídky *Mužik Marej* významově akcentuje téma ruského lidu.¹⁵² V incipitu i explicitu autor udržuje kontakt se čtenářem.¹⁵³

V posledních letech vydávání *Deníku spisovatele* se objevují dvě novely – *Plachá* a *Sen směšného člověka*. *Plachá* je opatřena úvodem, v němž Dostojevskij zdůvodňuje svůj záměr vložit novelu zejména do listopadového vydání *Deníku spisovatele* za rok 1876. Opět pozorujeme kontakt se čtenářem.¹⁵⁴ Novela samotná se začíná *in medias res*, v incipitu čteme: „Вот пока она здесь – еще всё хорошо: подхожу и смотрю поминутно; а унесут завтра и – как же я останусь один? Она теперь в зале на столе, составили два ломберных, а гроб будет завтра, белый, белый зроденаль, а впрочем, не про то...“¹⁵⁵ V explicitu se kruhová kompozice díla uzavírá a autor se vrací do stejného místa jako na začátku. Hrdina se sám sebe ptá, jak bude žít dále sám.¹⁵⁶

Novela *Sen směšného člověka*, kterou Dostojevskij do *Deníku spisovatele* začlenil v roce 1877, je zároveň i posledním uměleckým dílem v *Deníku*. V incipitu novely hlavní protagonistů sám sebe pojmenoval směšným člověkem. „Я смешной человек.

150 ДОСТОЕВСКИЙ, Ф. М.: Полное собрание сочинений. Том двадцать первый. Дневник писателя 1873. Статьи и заметки 1873–1878. Ленинград: Наука, 1980, s. 41.

151 ДОСТОЕВСКИЙ, Ф. М.: Полное собрание сочинений. Том двадцать первый. Дневник писателя 1873. Статьи и заметки 1873–1878. Ленинград: Наука, 1980, s. 41.

152 „Но все эти professions de foi, я думаю, очень скучно читать, а потому расскажу один анекдот, впрочем, даже и не анекдот; так, одно лишь далекое воспоминание, которое мне почему-то очень хочется рассказать именно здесь и теперь, в заключение нашего трактата о народе.“ ДОСТОЕВСКИЙ, Ф. М.: Полное собрание сочинений в тридцати томах. Том двадцать второй. Дневник писателя 1876. Январь – апрель. Ленинград: Наука, 1981, s. 46.

153 „У него-то уж не могло быть воспоминаний ни об каких Марях и никакого другого взгляда на этих людей, кроме ‘Je hais ces brigands!’ Нет, эти поляки вынесли тогда более нашего!“ ДОСТОЕВСКИЙ, Ф. М.: Полное собрание сочинений в тридцати томах. Том двадцать второй. Дневник писателя 1876. Январь – апрель. Ленинград: Наука, 1981, s. 49–50.

154 „Я прошу извинения у моих читателей, что на сей раз вместо «Дневника» в обычной его форме даю лишь повесть. Но я действительно занят был этой повестью большую часть месяца. Во всяком случае прошу снисхождения читателей.“ ДОСТОЕВСКИЙ, Ф. М.: Полное собрание сочинений в тридцати томах. Том двадцать четвертый. Дневник писателя за 1876 год. Ноябрь – декабрь. Ленинград: Наука, 1982, s. 5.

155 ДОСТОЕВСКИЙ, Ф. М.: Полное собрание сочинений в тридцати томах. Том двадцать четвертый. Дневник писателя за 1876 год. Ноябрь – декабрь. Ленинград: Наука, 1982, s. 6.

156 „Два часа ночи. Ботиночки ее стоят у кровати, точно ждут ее... Нет, серьезно, когда ее завтра унесут, что ж я буду?“ ДОСТОЕВСКИЙ, Ф. М.: Полное собрание сочинений в тридцати томах. Том двадцать четвертый. Дневник писателя за 1876 год. Ноябрь – декабрь. Ленинград: Наука, 1982, s. 35.

Они меня теперь называют сумасшедшим.¹⁵⁷ Explicit akcentuje ideovou stránku novely: „Сознание жизни выше жизни. Сознание законов счастья выше счастья – вот с чем бороться надо. И буду. Если только все захотят, то сейчас все устроится.“¹⁵⁸

Začátek neboli incipit Dostojevského děl žánrově souvisejících s *Deníkem spisovatele* ukotvuje dílo v čase (*Chudí lidé, Ponížení a uražení*) a prostoru (*Zápisky z Mrtvého domu*), nebo může začínat *in medias res* a anticipovat samotný konflikt (*Zápisky z podzemí*). Pro explicit je typická příběhovost (*Petrohradské snění ve verších a v próze*). Společným jmenovatelem většiny incipitů a explicitů beletrie z Dostojevského *Deníku spisovatele* je kontakt se čtenářem na začátku a na konci povídky nebo novely. Dostojevského střední epika z *Deníku spisovatele* začíná *in medias res* (*Plachá*), rovněž se objevuje akcentace předchozího tématu (*Mužik Marej*). V případě povídky *Bobek* pozorujeme „vzdalování“ spisovatele od autora zápisků. Fikce je maskována nefkci, čímž vzniká dojem autentičnosti zápisků. Explicity podtrhují hlavní myšlenku povídky, resp. novely.

4.4.3 Kategorie času, prostoru a otázka syžetu

Kategorie času a prostoru představují dominantní složky žánrů ukotvených v reálném čase, jimiž jsou kronikové žánry reprezentující beletrii (kronika, románová kronika a tzv. kronikalizovaný román), dále žánry na pomezí umělecké a věcné literatury (skupina autobiografických žánrů – memoárové, esejistické a epistolární žánry) a žánry zmiňované věcné literatury (reportáž, fejeton aj.). Ivo Pospíšil považuje ukotvenost k času a prostoru za tzv. morfologickou dominantu žánru, jež úzce souvisí s ideovou dominantou.¹⁵⁹

Časová a prostorová ukotvenost představuje jeden z klíčových rysů žánru deníku. Když pohlédneme na Dostojevského tvorbu, s časovou ukotveností je možné se setkat již v dílech vydaných před *Deníkem spisovatele*. Dostojevskij si například dvakrát volí epistolární žánr (epistolární novelu/román a později epistolární povídku), jenž je formou blízký deníku. V dílech pozorujeme zdůrazňování časovosti neboli temporality, což se projevuje opakováním výrazu „вдруг“ nebo kumulací časových údajů založených na trinitě: „в три часа“, „три дня“, „три месяца“, „три года“ a dalších. Naopak Dostojevského vztah k času natolik vstřícný nebyl. Jak uvádí Boris Bursov, Dostojevskij častokrát ztrácel pojem o čase, nebo dokonce měl sklon ubírat si léta.¹⁶⁰

157 ДОСТОЕВСКИЙ, Ф. М.: *Полное собрание сочинений в тридцати томах. Том двадцать пятый. Дневник писателя за 1877 год. Январь – август.* Ленинград: Наука, 1983, s. 104.

158 ДОСТОЕВСКИЙ, Ф. М.: *Полное собрание сочинений в тридцати томах. Том двадцать пятый. Дневник писателя за 1877 год. Январь – август.* Ленинград: Наука, 1983, s. 119.

159 POSPÍŠIL, I.: *Ruská románová kronika.* Brno: Univerzita J. E. Purkyně, 1983, s. 62.

160 Srov. BURSOV, B.: *Dostojevskij a jeho svět.* Praha: Odeon, 1978, s. 138.

Jelikož Dostojevského *Deník spisovatele* vycházel s měsíční periodicitou, pozorujeme v něm explicitní uvedení měsíce vždy na začátku vydání. Pro *Deník spisovatele* je charakteristické střídání skutečného a literárního času. Literární čas je typický pro beletrii a plynutí skutečného času je spjata s žánry, které se přibližují k non-fiction. *Deník spisovatele* je ukotven v přítomnosti (Dostojevského současnosti). Události jsou v *Deníku* řazeny chronologicky, přičemž k minulým událostem se Dostojevskij vrací v podobě drobných reminiscencí nebo delších vzpomínek a k budoucnosti se obrací v podobě představ.

Dostojevského tvorba a samozřejmě i jeho pozdní dílo *Deník spisovatele* je provázáno s Petěrburkem a sám Dostojevskij je proto považován za *genia loci* Petěrburgu. Kategorie prostoru je v *Deníku spisovatele* reprezentována ve třech úrovních: 1. Petěrburg, 2. Rusko, 3. Evropa. V jednotlivých fázích vydávání *Deníku spisovatele* postupně dochází k rozšiřování prostoru. V první fázi vydávání díla Dostojevskij čtenáře obklopil prostorem Petěrburgu z různých pohledů, ve druhé fázi se hranice města rozšiřují na hranice země a Evropy, až se prostor ve třetí fázi vydávání *Deníku* nakonec opět redukuje na Petěrburg. Prostorové vztahy v *Deníku spisovatele* charakterizuje pohyb nazvaný tzv. odstředivě – dostředivým.¹⁶¹ Ve dvou fázích dochází k odstředivému pohybu (Petěrburg – Rusko – Evropa) a v poslední fázi se pozornost spisovatele opět vrací k Petěrburgu (Evropa – Petěrburg).

Pojmy fabule a syžet zavedli do teorie literatury na počátku 20. století ruští formalisté. Ve srovnání s fabulí, která představuje souhrn motivů v časových, logických a příčinných souvislostech, pojem syžet definoval Boris Tomaševskij jako uspořádání motivů v těch souvislostech, v jakých jsou uvedeny v díle.¹⁶² Další představitel tzv. ruské formální školy Viktor Šklovskij vnímal prozaické žánry (povídka, novela a román) jako kombinace motivů a jejich syžet srovnal s formální stránkou uměleckého díla, jež svým charakterem připomíná specifickou stavbu podléhající vlastním stavebním zákonům.¹⁶³

Na syžet Dostojevského *Deníku spisovatele* můžeme nahlížet ze dvou aspektů: z aspektu holistického a z aspektu dílčích částí. Na základě uvedených aspektů vyčleňujeme hlavní syžetovou linii a vedlejší syžetové linie. V *Deníku spisovatele* jako celku pozorujeme náznaky syžetu, jež propojuje sám Dostojevskij jakožto autor a tvůrce deníku, podle nás se jedná o hlavní syžetovou linii, která je spjata s atmosférou 70. let 19. století. Jako vedlejší syžetové linie definujeme syžety v povídkách a novelách, které v celém *Deníku spisovatele* působí jako odbočení nebo retardace. Tyto povídky a novely představují uzavřené celky, které by mohly existovat i samy

161 V souvislosti s žánrem románu použil terminologii odstředivý (rus. центробежный) a dostředivý (rus. центростремительный) literární vědec rusko-ukrajinského původu Dmitrij Zadoskij.

162 Srov. TOMAŠEVSKIJ, B. V.: *Teorie literatury*. Praha: Lidové nakladatelství, 1970, s. 128.

163 Srov. ŠKLOVSKIJ, V. B.: *Teorie prózy*. Praha: Akropolis, 2003, s. 61.

o sobě. Syžetové linie v *Deníku spisovatele* proto mohou připomenout navlékání korálek, kde nit představuje hlavní syžetovou linii a jednotlivé korálky vedlejší syžetové linie.